

MITROPOLITUL MOLDOVEI

NOTIUNI

DE

FILOSOFIA RELIGIUNII

PENTRU

CLASA VII SECUNDARĂ

DE BĂIEȚI ȘI FETE

*Aprobate de Onor. Minister al Culturii Naționale și al Cultelor
și de Sf. Sinod*

Revăzute și reaprobate în 1941

EDITIA VII

CUGETAREA — GEORGESCU DELAFRAS

BUCUREȘTI IV. — STR. POPA NAN, 21

IRINEU MIHĂLCESCU

MITROPOLITUL MOLDOVEI

Roșu
Fie
Geografia
Istoria

NOȚIUNI

DE

FILOSOFIA RELIGIUNII

PENTRU

CLASA VII SECUNDARĂ

DE BĂIEȚI ȘI FETE

*Aprobate de Onor. Minister al Culturii Naționale și al Cultelor
și de Sf. Sinod*

Revăzute și reaprobat în 1941

M

EDIȚIA VII

21.1

CUGETAREA — GEORGESCU DELAFRAS

BUCUREȘTI, IV — ȘI RADA POPA NAN, 21

Georgescu I. Sergiu

PREFAȚĂ LA EDIȚIA IV

Ediția de față a acestui manual se deosebește foarte puțin de partea I-a din manualul de Apologetică sau Elemente de Filosofia religiunii creștine, care s'a predat până anul acesta în clasa VII liceală. Se deosebește așa de puțin, pentrucă actuala programă n'a făcut decât să împartă pentru două clase, a VII și VIII, materia care se predă până aci numai în clasa VII. Nu e nou aci — înțeleg în programă — decât schimbarea titlului manualului, schimbarea titlului câtorva lecțiuni și eliminarea altora.

Era dar foarte firesc ca și manualul să nu fie schimbat, decât în punctele cerute de programă. Și așa s'a și făcut. Singura deosebire și neconformare în totul cu programa este lipsa lecțiunii „Religiunea și filosofia“, cerută de programă și expunerea „Spiritualității și nemuririi sufletului omenesc“ în trei lecțiuni în loc de una, cum cere programa.

Am făcut aceasta pentru a nu depăși decât cu una numărul de lecțiuni prevăzut de programă și pentrucă am socotit, că raportul dintre religiune și filosofie, care este în bună parte identic cu cel dintre religiune și știință, poate fi sacrificat pentru o expunere mai amănunțită despre suflet.

Cred totuși că depășirea numărului lecțiunilor cerute de programă nu este o crimă și la edițiunea viitoare voi pune și lecțiunea : „Religiunea și filosofia“.

Imi place să cred, de asemeni, că și în această formă, manualul meu va fi primit cu aceeași căldură de colegii profesori cu care au fost primite edițiile precedente, și că va aduce școalei aceleași eminente foloase.

AUTORUL

6 August 1935.

PREFAȚĂ LA EDIȚIA V

Nicio deosebire între această ediție și cea precedentă. N'am introdus nici măcar fĂgăduita lecțiune despre „Religiune și filosofie“, pentrucă mai întâi n'am putut să depășesc cu încă una numărul lecțiunilor prevăzute de programă, sau să reduc una din cele trei lecții despre „Spiritalitatea și nemurirea sufletului omenesc“. N'am făcut apoi — cum spuneam și în prefața ediției precedente — pentrucă raportul dintre religiune și filosofie este aproape identic cu cel dintre religiune și știință, tratat în lecțiunea IV. Având dar întru totul aceeași înfățișare și structură, cu ediția precedentă, sunt încredințat că va aduce școalei aceleași servicii.

AUTORUL

25 Septemvrie 1936.

PREFAȚĂ LA EDIȚIILE VI—VII

Relațiunea oricărei schimbări, modificări sau ameliorări a acestor ediții, oricât de mici și de orice fel ar fi, a dispărut față de noua organizare, proiectată și anunțată oficial, a întregului învățământ secundar, în care nu se prea vede care va fi locul și extinderea ce se rezervă învățământului religios.

AUTORUL

10. Iulie 1941.

27 Iulie 1942.

INTRODUCERE

RELIGIUNEA

I

DEFINIȚIUNEA ETIMOLOGICĂ A RELIGIUNII. ORIGINEA EI

1. Cuvântul *religiune* este indiscutabil de origine latină. Asupra cuvântului sau a rădăcinii din care el se trage, sunt însă mai multe păreri.

Astfel, Cicero îl deduce della *re-legere* = a reciti, a medita, a reflecta și a venera, a cinsti pe cineva.

Virgiliu, și alții după el, îl deduc din *relinquere* = a rămâne, a deosebi, a pune la o parte, a respecta sau venera.

Marceli scriitor bisericesc apusean, fericitul Augustin († 420), îl deduce della *re-eligere* = a alege din nou.

— Scriitorul bisericesc, tot apusean, Lactanțiu († 325), îl deduce dela *re-ligare* = a lega din nou sau reciproc, ori a uni.

Această din urmă etimologie este admisă de cei mai mulți filologi și teologi. Privită dar din punct de vedere etimologic, religiunea este legătura liberă și conștientă a omului cu Dumnezeu. Ea se manifestă prin cunoașterea și adorarea lui Dumnezeu. De aceea a fost definită și ca *modus cognoscendi et colendi Deum*.

Cunoașterea lui Dumnezeu este partea teoretică a religiunii și este cuprinsă în doctrina sau învățătura reli-

gioasă. Adorarea este partea practică și constă din viață morală și acte de cult. *Doctrină, morală și cult* sunt dar cele trei elemente constitutive ale religiunii, care stau între ele în strânsă legătură.

În vorbirea zilnică se înțelege de obicei prin religiune numai îndeplinirea actelor cultului. O asemenea înțelegere este unilaterală și duce la un formalism sec și primejdios.

Pentru a ne putea da seama și mai bine de ceea ce este religiunea, trebuie să facem deosebire între *religiunea internă* și *religiunea externă*.

Prin *religiunea internă* sau *subiectivă* se înțelege ceea ce simte în sufletul său omul care se află în legătură cu Dumnezeu, adică *sentimentul religios*; iar prin *religiune externă* sau *obiectivă* se înțelege felul cum se manifestă în afară sentimentul religios, sau cu alte cuvinte cultul și morala. De fapt, religiunea internă și externă sunt cele două părți care constituie întregul ce poartă numele de religiune. Una fără alta nu poate exista și acolo unde le întâlnim separate, n'avem în față religia în adevăratul înțeles al cuvântului, ci numai un simulacru al ei. Raportul dintre ele este ca cel dintre suflet și trup, dintre fond și formă, dintre miezul și coaja unui fruct. Religiunea internă este sufletul, fondul, miezul, iar cea externă este trupul, forma, coaja sau învelișul.

Acum am putea defini mai complet religiunea astfel : *Un raport liber și conștient al omului cu Dumnezeu, raport care se traduce în suflet prin sentimentul religios, iar în afară prin cult și morală.*

În orice religiune deosebim dar următoarele elemente esențiale : a) Un Dumnezeu spiritual, personal și mai presus de lume, ca obiect al ei ; b) Pe om, conceput ca ființă spirito-corporală, adică înzestrată, pe lângă trup, și cu suflet spiritual, liber și nemuritor, ca subiect al religiei ; c) Un act al voiei dumnezeiești de a se face cu-

noscut omului, sau revelația dumnezeiască, fără de care omul n'ar putea cunoaște pe Dumnezeu ; d) Sentimentul religios, care este ecoul sufletesc al raportului dintre om și Dumnezeu și e) Cultul și morala ca exteriorizări, înfăptuiri concrete ale acestui raport.

2. *Originea religiunii.* Religiunea fiind o legătură vie între Dumnezeu și om, originea ei trebuie căutată atât în Dumnezeu, cât și în om.

Faptul că omenirea n'a fost niciodată fără religiune, că deci omul a avut religiune întotdeauna, pentru care i s'a zis — de unii filosofi — „*animal religios*“, este un indiciu sigur, că religiunea este un produs al sufletului omenesc, o proprietate, o însușire a lui. : Intr'adevăr, precum omul n'ar putea merge, auzi, vedea, vorbi, judeca, etc., dacă n'ar avea în firea sa posibilități date și predispozițiuni spre acestea, tot astfel n'ar putea fi religios, dacă n'ar avea predispozițiunea firească de a fi religios. Omul este chinuit de dorința de a cunoaște pe Dumnezeu, de a sta în legătură cu el, cum zice fericitul Augustin : „*Fecisti nos ad te, Domine, et inquietum est cor nostrum donec requiescat in te*“. Această dorință o putem privi ca predispoziția religioasă a omului, ca imboldul sufletesc care împinge, silește pe om să ajungă pe diferite căi, la ideea de Dumnezeu, să creadă în El și să ia față de El o anumită atitudine, pe care o arată în afară prin anumite fapte. Cu îmbogățirea experienței sufletești și cu înaintarea în cultură și potrivit cu personalitatea sa morală, omul își înfățișează în curgerea timpului, pe Dumnezeu și raportul său cu El, în forme tot mai demne și mai nobile.

Dar această predispoziție a omului spre religiune și-a câștigat-o el prin vreo străduință sau vreun merit personal ? Aceasta s'ar putea afirma numai în cazul când omul ar fi însuși creatorul său, autorul ființei sale. Cum însă el este creatura lui Dumnezeu, originea sau proveniența predispoziției religioase din sufletul său este dela

Dumnezeu, așa că, în ultima analiză, religiunea își are originea indirect în Dumnezeu.

Afară de aceasta, religiunea își are originea și direct în Dumnezeu, căci el s'a descoperit celor dintâi oameni, le-a făcut cunoscută voia sa și a stabilit raportul ce trebuie să existe între El, Creatorul, și omul, creatura sa. Desigur că, și fără această descoperire, omul ar fi ajuns la cunoașterea lui Dumnezeu, mulțumită predispoziției religioase din sufletul său, dar aceasta ar fi mers prea încet și n'ar fi fost scutită de rătăcirii.

Cei care nu admit originea supra naturală a religiunii, au încercat s'o explice prin diferite ipoteze. Iată cele mai însemnate din ele :

a. *Magismul*. Omul a trăit mult timp în stare de sălbăticie. Atunci el a încercat să-și supună puterile naturii prin magie. Când a văzut că prin magie nu-și poate ajunge scopul, a inventat zei personali, asemenea sieși, cărora a început să le ceară ajutor. — Astfel religiunea ar urma magiei și s'ar fi născut din ea. Adevăruł este contrariul : magia a luat naștere din religiune.

b. *Animismul*. Omul primitiv a populat întreaga natură cu spirite asemănătoare cu sufletul său, l-a ierarhizat și a făcut din ele divinități superioare. — Animismul nu este însă propriu vorbind o religiune, ci o superstiție și n'a precedat religiunii, ci a izvorât din ea și trăiește alături de ea. Geneza și evoluția lui, așa cum o presupune ipoteza animistă, sunt inadmisibile din punct de vedere psihologic.

c. *Fetișismul*. În simplitatea sa, omul primitiv a adorat tot felul de obiecte materiale, pentru cuvântul că a crezut că în ele locuiește un spirit. — Fetișismul este dar o formă a animismului, mai nou decât el, și o superstiție, ca și el, care trăiește încă în mințile celor incuți. El n'a format niciodată religiunea vreunui popor.

d. *Frica* de fenomenele îngrozitoare ale naturii ar fi cea care a condus pe cei dintâi oameni la ideea de zei

și la cultul datorit lor, cum a zis poetul latin Lucretius : „*Primus in orbe deos timor fecit, ardua de coelo fulmina cum caderent*“ . — Dar, mai întâi, primitivul nu este așa de fricos, cum îl presupune această ipoteză, ci dimpotrivă, e foarte curajos. Al doilea, dacă religiunea s'ar fi născut din frică, ar urma să fie numai divinități rele iar nu și bune. Al treilea, odată cu dispariția fricii față de fenomenele naturii, ar fi trebuit să dispară și religia, potrivit legii : *cessante causa, cessat effectus*.

e. *Impostura*. Oamenii de stat, regii, preoții ar fi inventat ideea de zei, ca să poată ține mai ușor în ascultare pe supușii lor. — Dar de unde au luat aceștia ideea de zei ? Dacă aceasta s'ar fi putut într'unul sau mai multe state, nu s'ar putea face pe toată întinderea globului, așa că nu s'ar putea explica universalitatea religiunii. În ce privește pe preoți, ei nici într'un caz n'au putut inventa religiunea, pentru că ei sunt servitorii unei religiuni și dacă ei ar fi inventat pe zei, se pune întrebarea : dar pe ei cine i-a inventat ?

f. *Adorarea naturii*, a agenților și fenomenelor ei, a corpurilor cerești, a munților, râurilor, arborilor, animalelor, etc. — Aceasta o întâlnim în multe din religiunile popoarelor vechi și ale primitivilor de azi, dar nu poate fi prima formă a religiunii, ci e ceva mai târziu, pentru că, de unde ar fi putut lua ideea de divinitate cei care au îndumnezeit natura, dacă n'ar fi existat deja religiunea ?

g. *Totemismul și Tabuismul*. Totemismul este adorarea unor animale, care sunt considerate ca strămoși ai omului, iar Tabuismul este ipoteza care susține că religiunea ar fi luat naștere din tabu, adică din interzicerea de a fi atinse anumite lucruri. — Și unul și altul se întâlnesc în deosebi la primitivii din Australia și sunt simple practici, care au la bază religiunea.

h. *Sociologismul*. Ca și dreptul și morala, religiunea ar fi produsul societății, care a impus-o individului. Dar, după concepția sociologică, religiunea ar fi un fenomen,

care nu și-a făcut apariția decât târziu, când societatea era destul de bine organizată și înaintată. Dar până atunci, oamenii — și în grupuri sociale și individual — n'au avut religione? Istoria, preistoria, paleontologia și etnografia ne spus, că da. Deci nici această ipoteză nu explică în chip satisfăcător originea religiunii.

Nota. — Ioan G. Savin: Ființa și originea religiei.

II

ANIMISM ȘI FETIȘISM

Dintre ipotezele care nu admit originea supranaturală a religiunii și încearcă s'o explice pe cale naturală sau rațională, două au fost susținute mai mult și anume animismul și fetișismul.

I. *Animismul* este credința primitivilor și a omului simplu de totdeauna, că lumea întreagă este însuflețită. După această credință, nu numai omul și animalele au suflet, ci și orice corp organic sau anorganic, precum și orice fenomen sau agent natural. Sufletele din întreaga lume se pot împărți în trei categorii :

1. *Sufletele morților sau ale strămoșilor.* Acestea sunt reprezentate într'o formă mai mult sau mai puțin materială, căci li se atribue aceleași trebuințe pe care le are omul în viață. Urmașii mortului trebuie să satisfacă aceste trebuințe. Altfel sufletul răposatului le pricinuește tot felul de boale și neajunsuri, îi chinuește în vis etc.

Satisfacerea închipuitelor necesități materiale ale sufletului morților constituie *cultul strămoșilor sau al manilor* (dela latinescul *manes*).

Urmele acestui cult animistic le găsim la toate popoarele primitive și inculte din cele mai vechi timpuri și până azi și multe din practicile mulțimii ignorante din

sânul religiunilor superioare au fost și sunt în această privință animiste. Nu numai primitivii, ci și Grecii, Tracii, Romanii, Egiptenii, Chinezii, Indienii și alții obișnuiau să pună în mormânt uneltele, armele, obiectele de tot felul de care se servise răposatul cât fusese în viață, alimente, etc. Unii îi puneau, adică îi sacrificau și soție, servitori, cai, câini, etc. Astfel Omer spune, în *Iliada* sa, că eroul Achile a sacrificat pe mormântul prietenului sau Patroclu toți caii și câinii acestuia și pe prizonierii troieni.

Generalitatea, am putea zice, și adâncă vechime a cultului strămoșilor a făcut pe mulți să creadă că animismul, sub această înfățișare, este originea religiunii sau cea mai veche formă de religie. În special, învățatul englez *Eduard Tylor* și Olandezul *C. P. Tiele* au fost cei mai iluștri susținători ai acestei păreri, care e răsturnată de constatarea, că niciodată și nicăieri cultul strămoșilor n'a constituit el singur religiea vreunui popor, ci pretutindeni și totdeauna oamenii au adorat una sau mai multe divinități.

2. *Sufletele unei părți din natură*, ca de ex.: cerul, astrele, marea, râurile, munții, etc. și *ale fenomenelor și agenților naturali*, ca de ex.: vântul, ploaia, fulgerul, aurora, lumina etc.

Cum natura în genere cu agenții și fenomenele naturale, sunt de o grandiositate impunătoare și întrec cu mult măsura puterilor omului, tot astfel și sufletul ce li s'a atribuit de mintea mărginită și întunecată a primitivului și a ignorantului este cu mult superior sufletului omenesc. Ca atare și binele și răul ce s'a crezut că poate face este neasemănat mai mare decât cel pe care-l poate face sufletul unui strămoș sau al tuturor strămoșilor la un loc. De aceea s'a și presupus că omul a trebuit să facă o mai mare efortare, ca să intre în comunitate cu aceste suflete, să le influențeze, să le înduplece, să le facă să se intereseze de soarta sa și să-i vie într'ajutor.

Nu lipsesc aci nici sacrificiile, care sunt o venire într'a-jutor din partea omului, o colaborare a lui cu aceste suflete, o contribuție a sa, un îndemn și încurajare dată sufletelor acestora superioare.

Forma această de animism primește numele de ~~naturism~~.

Nici sub această înfățișare animismul nu reprezintă originea religiunii sau cea mai veche formă de religiune, pentrucă îndumnezeirea naturii — și cu aceasta avem de a face în naturism — presupune neapărat că omul să fi avut de mai înainte și de altundeva ideea de Dumnezeu.

3. *Spirite care trăiesc libere în natură.* Pe când sufletele părților naturii, ale agenților și fenomenelor naturale pot fi cunoscute prin simțuri, pentrucă se crede că sunt una cu lucrurile cărora li se atribue, spiritele libere stau mai presus de simțuri și n'au un obiect de care să fie legate în mod constant. De aceea, în concepțiunea despre ființa și activitatea lor, fantazia omenească a avut mai mult loc liber pentru combinațiuni de tot felul. Puterea lor fiind apoi afară de sfera intuițiunii sensuale, adică misterioasă, dar nu totdeauna de o intensitate covârșitoare față de puterile omenești, ci numai de diferite grade, lasă loc liber năzuințelor omului de a supune pe unele din ele. Aceasta este cu puțință, deoarece spiritele acestea sunt considerate ca singuratice, independente unele de altele și mărginite. Ca atare omul se poate asocia cu o parte din ele și lupta împreună contra altora mai puternice.

Cultul dat spiritelor libere din natură formează *animismul propriu zis*, căruia i se mai zice și *polidemonism*.

Nici sub această înfățișare, animismul nu este originea religiunii sau cea mai veche formă de religiune, pentrucă alături și mai presus de ele se întâlnește întotdeauna cultul divinității.

II. *Fetișismul* este adorarea ca divinități a unor obiecte

fie naturale, ca de ex. un arbore, o piatră, o bucată de lemn, un os, etc., fie artificiale, ca de ex. un baston, o brăţară, un cuţit, o săgeată, un coif, etc.

În orice lucru socotit ca fetiș se crede că locuiește un spirit, o putere superioară, care este favorabilă și ajută celui ce adoră fetișul. Spiritul din obiectul fetiș este privit sau ca inherent acelui obiect, nedespărțit de el — ca în naturism — sau ca spirit liber — ca în polidemonism — înduplecat sau constrâns să intre în obiect de către un preot sau vrăjitor prin rugăciuni, ori prin descântece, vrăji, etc.

Fetișistul așteaptă dela fetișul său tot ce-i trebuie și dorește. Pentru aceasta îi adresează rugăciuni, îi aduce ofrande și sacrificii. Dacă nu obține ceea ce a cerut, fetișul este certat, bătut, aruncat sau sfărâmat, pentru ca totuși, după o oarecare trecere de timp, să fie din nou în cinstea de mai înainte.

Primitivii își au fiecare fetișul său, pe care și-l alege la vârsta pubertății. Sunt însă și fetiși ai unei familii, clan, trib sau popor. În acest caz este și un cult mai mult sau mai puțin dezvoltat, stabilit și obligatoriu pentru toți închinătorii aceluiași fetiș.

Cuvântul fetiș este de origină portugheză și vine din latinescul *factitius* = ceea ce este făcută de mână sau artificial. A fost mai întâi întrebuințat de marinarii portughezi ca nume pentru talismanele și amuletele purtate de Negrii de pe Coasta de Azur, din Africa. A fost apoi generalizat de scriitorul francez de Brosse, în scrierea sa : „*Du culte des Dieux fétiches ou Parallèle de l'ancienne religion de l'Egypte avec la religion actuelle de Nigritie*“ (1760).

Fetișismul e susținut azi de evoluționiști ca prima formă de religie sau de origină a religiunii. El este însă de fapt, ca și animismul, una din formele de degenerare a religiunii primitive, care a fost monoteistă. El operează cu noțiunea de divinitate, pe care n'a putut-o împrumuta

decât din relegiunea primitivă, anterioară. În fine, el este mai nou și decât animismul, dela care a luat noțiunea de suflet sau de spirit și față de care este o formă a lui și o decădere, pentru că constă dintr'o concepție inferioară și materială a sufletului.

III

POLITEISM ȘI MONOTEISM

1. Originea religiunii nu poate fi, cum am văzut, decât supranaturală, adică cuprinsul sau noțiunile ei au fost descoperite omului de Dumnezeu.

Se pune însă dela început întrebarea : Cum trebuie înțeleasă revelațiunea sau descoperirea dumnezeiască primitivă? Este ea ceva din afară de om, o acțiune a lui Dumnezeu asupra omului, un fel de învățătură sau comunicare făcută de Dumnezeu omului? Sau este ceva intern, o inspirațiune pusă de Dumnezeu în inima omului, sădierea sau plantarea în inima lui a unei conștiințe mai mult sau mai puțin clare despre divinitate și a raportului omului cu ea, conștiință pe care omul a aprofundat-o, lărgit-o și îmbogățit-o prin propria sa experiență și reflexiune?

Cea dintâi concepțiune despre revelațiune, deși cu puțință și demnă atât de Dumnezeu, cât și de om, este totuși admisă de puțini teologi, pentru că înfățișează pe Dumnezeu prea antropomorf: ca un dascăl ce-și instruește elevii. Apoi, dacă Dumnezeu ar fi predat omului noțiunile de religiune în chip direct sau personal, acelea ar fi fost atât de lămurite și s'ar fi întipărit atât de adânc și de durabil în sufletul său, încât niciodată nu s'ar fi uitat sau întunecat, cum s'a întâmplat.

Al doilea fel de concepere a revelațiunii primitive ca descoperire sau luminare internă este mai ușor de admis. pentru că este mai potrivit cu firea rațională și liberă a

omului. Astfel înțeleasă, revelațiunea divină o întâlnim și în filosofia păgână. Așa de ex. Socrată atribuia toate cugetările sale filosofice *demoniului*, pe care-l socotea că locuiește în sufletul său și învață că aceiași zei care vorbesc prin oracole, locuiesc în interiorul nostru. Stoicii de asemeni învățau că materia cosmică este organizată și primește anumite forme prin intermediul unei puteri dumnezeiești numită *Logos spermaticós*, în care sfântul Justin Martirul și Filosoful vede revelațiunea dumnezeiască făcută păgânilor. Tot astfel trebuie luată și acțiunea *Cuvântului dumnezeiesc* despre care sfântul evanghelist Ioan scrie în prologul Evangheliei sale: „Și cuvântul în lume era și lumea printr'Insul s'a făcut, dar lumea pe Dânsul nu l-a cunoscut“.

A doua întrebare care se pune este: *În ce a constatat revelațiunea primitivă?*

Biblia ne spune că Dumnezeu a înzestrat pe cei dintâi oameni, pe care El i-a creat, cu inteligență vie și judecată dreaptă, și nu putem crede că a putut fi altfel creatura rațională a lui Dumnezeu. Unei astfel de creaturi, Dumnezeu nu-i putea descoperi decât idei clare și precise despre sine și despre raportul omului cu Sine. Care altele puteau fi aceste idei decât că: Dumnezeu este spirit, că e unul, că e Creatorul și Proprietarul întregii lumi și deci și al omului și că prin urmare omul trebuie să se supună voinții divine.

Religiunea primilor oameni a fost dar monoteistă și nu se putea să fie altfel, chiar dacă omul ar fi ajuns la ideea de Dumnezeu numai prin puterile sale sufletești, pentru că mintea sa întreagă și inima neperversă nu concepe pe Dumnezeu decât ca unul, ideea de mai mulți Dumnezei sau politeismul fiind un nonsens pentru o minte sănătoasă.

Dar prima pereche de oameni ieșită din mâna lui Dumnezeu a călcat voia lui și s'a înstrăinat de El. Ca urmare a acestui păcat numit *originar*, mintea li s'a întunecat,

inima s'a pervertit și voința li s'a slăbit. Aceste triste urmări ale păcatului au mers crescând, încât omenirea străveche a ajuns în scurtă vreme într-o stare de decădere generală. În această stare, oamenii au uitat, că Dumnezeu e unul, că e spirit și că e Creatorul și Providențiatorul și, cu mintea lor întunecată și rătăcită, și-au făurit mai mulți Dumnezei și i-au înfățișat sub chip omenesc și de animale, sau ceea ce e și mai grav, au îndumnezeit și ceea ce era neînsuflețit în jurul lor sau deasupra capului lor, ca: râuri, lacuri, izvoare, mare arbori, stânci, vântul, ploaia, fulgerul, tunetul, soarele, luna, stelele, lumina, întunerecul, etc., etc.

Așa s'a ajuns dela monoteismul primitiv curat și spiritual, la politeism cu toate formele lui: Zoolatrie, fiziolatrie, astrolatrie, la animism și la fetișism, cum zice sfântul apostol Pavel: „...*Au schimbat slava lui Dumnezeu celui nestricăcios în închipuiri de om stricăcios și de pasări și de vietăți cu câte patru picioare și de târtoare... și adevărul dumnezeiesc cu minciuna și s'au închinat și au slujit făpturii, iar nu Făcătorului (Romani 1, 23, 25).*

Dumnezeu însă n'a lăsat toată omenirea și pentru totdeauna să meargă pe drumul pierzării, ci a ales un popor, poporul israelit, pe care l-a condus și format așa fel ca, prin el întreaga omenire să ajungă din nou la cunoașterea adevăratului și unicului Dumnezeu, și la adorarea cuvenită lui. Poporului israelit, Dumnezeu i-a descoperit voia sa din ce în ce mai clar prin proroci și a făcut să se nască în mijlocul lui Mântuitorul Hristos, care a adus lumii revelațiunea deplină, pentru că El a fost Dumnezeu și om în una și aceeași persoană.

Religiunea întemeiată de Iisus Hristos Mântuitorul este restabilirea și desăvârșirea religiunii date de Dumnezeu celor dintâi oameni, este monoteismul cel mai curat și mai înalt.

Pe când poporul israelit a fost condus direct de Dum-

nezeu și l-a luminat ca o făclie în întunec, celelalte popoare au fost lăsate în voia propriilor lor puteri și, numai ici și colo și din când în când, Duhul lui Dumnezeu a străfulgerat în sufletul câte unui mare înțelept, deslușindu-i pentru o clipă calea întoarcerii la monoteism.

Aceasta este explicația pe de o parte a rătăcirilor din ce în ce mai grave în care s'a înfundat politeismul cu toate ramificațiile lui, iar pe de altă parte a apariției în sânul păgânismului a unor înțelepți profani sau religioși, cum au fost : Zaratuștra, Laoce, Confuce, Buddha, Anaxagora, Socrat, Platon și alții, care s'au ridicat la o concepție mai adecvată despre Dumnezeu, iar unii din ei au întrezărit chiar monoteismul. Licăririle de lumină ale acestor înțelepți au descoperit desimea întunecului și adâncimea prăpăstiei în care zăcea omenirea păgână și au făcut-o să dorească, să caute lumina adevărului religios și bună parte din ea să-l și primească, atunci când a fost adus lumii în toată plinătatea lui de către Mântuitorul Hristos.

Aceasta este calea indirectă, metoda experienței proprii, prin care Dumnezeu a pregătit cea mai mare parte a lumii vechi pentru ajungerea din întunec la lumină, dela rătăcire la adevăr, dela politeismul multiform la monoteismul creștin.

Nu toate popoarele politeiste și nici chiar Iudeii n'au primit nici până astăzi, după aproape două mii de ani dela venirea Mântuitorului în lume, monoteismul creștin. Aceasta însă nu trebuie să ne facă să ne îndoim, că va veni ziua când „*va fi o singură turmă și un păstor*“, pentru că chestiunile religioase trebuiesc privite și tratate sub specie aeternitatis.

2. Raționaliștii și evoluționiștii susțin că religiunea a început cu formele cele mai simple, cu animism, fetișism etc. și s'a ridicat și spiritualizat treptat, până ce a ajuns la creștinism.

Monoteismul este dar, după această ipoteză — care

poartă frumosul nume de a ameliorațiunii — târziu de tot și un produs al conștiinței religioase ajunse la ultima — până în prezent — etapă a evoluției sale.

Acestei ipoteze îi stă în față alta — a depravațiunii — care susține dimpotrivă, că prima formă a religiunii a fost monoteistă și că toate celelalte forme inferioare de religione sunt o degenerare a formei primitive.

Ambele ipoteze sunt extremiste și niciuna din ele nu poate ține piept criticii.

Ultimele cercetări asupra religiunii primitivilor, mai ales a celor din Australia, au stabilit că, alături de formele de religione inferioară practicate de acești primitivi, se constată și credința într'un singur Dumnezeu, care e mai veche. De aci s'a conchis la existența monoteismului primitiv¹⁾. În acest punct se confirmă aserțiunea ipotezei depravațiunii și se infirmă ipoteza ameliorațiunii.

Pe de altă parte, Istoria Religiunilor constată atât o degenerare religioasă, o decădere dela monoteismul primitiv — ceea ce dă dreptate tot ipotezei depravațiunii — dar și un progres și o spiritualizare a unora din religiuni, ceea ce confirmă susținerea teoriei ameliorațiunii. Concluzia ce se impune este dar că : Religiunea primitivă a fost monoteistă. Ea a degenerat de timpuriu, dar s'au produs în sânul ei și curente de refacere, de înnoire, care au dus la monoteismul desăvârșit, la creștinism.

Nota 1. Aceasta reiese limpede din următorii doi autori : Andrew Lang ale cărui lucrări în această chestiune sunt : „*The Making of Religion*“, Londra 1900 ; „*Magie and Religion*“, Londra 1901 și „*Myth, Ritual and Religion*“, Londra 1906 (tradusă și în franțuzește) și W. Schmidt în lucrarea : „*Der Ursprung der Gottesidee*“, Münster 1910.

RELIGIUNEA ȘI CORELATELE EI

IV

RELIGIUNEA ȘI ȘTIINȚA

1. Putința de a face știință și de a avea religione sunt un privilegiu al omului, în virtutea căruia el stăpânește lumea fizică și își asigură un loc de frunte în lumea spiritelor, aproape de Dumnezeu, atotfăcătorul și atotștiitorul, căci *rațiunea*, pe care se întemeiază știința și *credința*, care stă la baza religiunii, sunt cei doi ochi cu care omul privește vremelnicia și veșnicia.

Știința este cercetarea lumii materiale, a tot ce cade sub simțuri, iar *religiunea* este cunoașterea a ceea ce stă mai presus de simțuri, a supranaturalului. Știința se ocupă de cele mărginite și trecătoare, de ceea ce poate fi măsurat și cântărit, într'un cuvânt de lumea sau de realitatea fenomenală sau materială, iar religione de infinit și veșnicie, de realitatea noumenală, transcendentă sau *spirituală*. Chiar când se oprește la cele materiale și trecătoare, când face din ele obiectul cercetărilor sale, religione le privește *sub specie aeternitatis*, așa că investigațiunile științei nu se ciocnesc niciodată cu ale religiunii. Din această cauză, raportul între religione și știință a fost simbolizat când prin două cercuri concentrice, unul mai mic și altul mai mare, cel mai mic reprezentând știința, cel mai mare religione, când prin două cercuri, care se întretaie și au deci un sector comun.

Scopul științei este ca, prin cunoașterea materiei și a legilor ei, să ne facă stăpâni peste lumea materială; scopul religiunii este să ne facă fericiți în lumea aceasta și în cea veșnică.

Mijloacele de cercetare ale științei sunt *observațiunea*, *experiența* și *rațiunea*, după cum avem de a face cu

științe de observație, cum sunt științele naturale în genere, sau științe experimentale, cum sunt științele fizico-chimice, ori cu științe abstracte sau de sinteză, cum sunt matematicile pure și filosofia și în deosebi logica și metafizica. De altfel observațiunea și experiența pot fi privite ca aplicări sau mijloace de investigațiune ale rațiunii, așa că s'ar putea zice că știința în genere se folosește de rațiune ca unic mijloc de cercetare.

Mijloacele de cunoaștere ale religiunii sunt credința și revelațiunea. Credința este atât primirea ca adevărate a lucrurilor care întrec puterea de pricepere a minții omenești, cât și primirea ca adevărate a celor afirmate de o persoană vrednică de încredere sau de o autoritate ori instituțiune, cum este de ex. Biserica.

Intre mijloacele de cunoaștere ale științei și ale religiunii sau, ceea ce este tot aceeași, între credință și între rațiune, nu este și nu poate fi desaccord, mai întâi pentru că amândouă sunt date omului de Dumnezeu și al doilea, pentru că ele se ajută reciproc. *Rațiunea* precede credinței și-i pregătește terenul, construind temeliiile intelectuale pe care se ridică credința; iar după ce credința este în posesiunea adevărilor revelate, tot ea scrutează și analizează adevărurile de credință, spre a le putea face inteligibile și accesibile minții. La rândul său, *credința* luminează rațiunea și o călăuzește prin labirintul diverselor sisteme și păreri, iar *revelațiunea* deschide noi orizonturi și adâncește privirile atât ale credinței cât și ale rațiunii.

Dar e ceva mai mult. Credința, ca admitere de adevărate a celor afirmate de o persoană demnă de încredere, nu se întâlnește numai în religie, ci și în știință. Foarte multe afirmațiuni se primesc aci, fără a fi controlate sau experimentate din nou, numai pentru că au fost făcute de alți cercetători mai înainte. Așa d. ex. Cine a văzut atomii sau eterul? Câți dintre noi au măsurat lungimea meridianului pământesc, sau au calculat

mărimea și depărtarea de pământ a soarelui și a celorlalte corpuri cerești? Câți au experimentat efectul cutărui sau cutărui medicament sau tratament în vindecarea unei boale oarecare? Și totuși, admitem acestea toate, numai pentru că credem că sunt într'adevăr așa, că cei care le-au constatat, stabilit, experimentat, nu ne mint.

Iată dar un mijloc comun de cunoaștere și pentru religiune și pentru știință.

Siguranța cunoștințelor științifice nu este, cum se afirmă adesea, mai mare decât a celor religioase, ci s'ar putea zice dimpotrivă. Rațiunea nu este un organ infalibil și nici suficient pentru o cunoaștere adecvată, precisă a lucrurilor și fenomenelor. Ea se poate înșela fie din cauza simțurilor, care îi transmit uneori impresii greșite, fie din cauza funcționării ei defectuoase. Așa de ex. văzul ne înfățișează un baston afundat în apă, ca frânt dela suprafața apei, un turn pătrat văzut din depărtare, ca rotund, trenul în mers ca stând pe loc, iar stâlpii de telegraf de pe margine ca fugind, etc. Când ne lovim în ochi, vedem stele verzi, fără ca să fie ceva real, când ne țiuie urechile, auzim un sunet, fără ca să fie produs de ceva în afară de noi, când pipăim un obiect prea rece, ni se pare că frige, etc. După aceea, în iluziuni și halucinațiuni, ceea ce ni se pare că vedem sau auzim, sau nu corespunde la nimic real în afară de noi, sau este cu totul altceva. În toate aceste cazuri și în altele asemenea rațiunea este indusă în eroare de simțuri și judecățile pe care ea le face pe baza acestor date false ale simțurilor sunt greșite. Ea se poate înșela singură în formarea judecăților, căci ce alt sunt sofisme sau paralogisme? De câte ori din aceeași observațiune sau experiență nu se trag concluziuni diferite, după observator sau experimentator? Cât de felurit este înțeleasă lumea de rațiune, ne-o arată în fine diferitele sisteme filosofice, materialism, pozitivism, realism, idealism, spiritualism, pragmatism,

utilitarism, etc., cu diferitele lor nuanțe. După unii cugetători, putem cunoaște cu ajutorul rațiunii atât lumea materială sau fenomenală cât și pe cea noumenală sau spirituală ori metafizică sau transcendentă, după alții, numai pe cea materială, iar după alții, ca d. p. după Kant, nici din aceasta nu cunoaștem decât aparențele, pe când adevărata realitate, *res ipsa, das Ding an sich*, sau esența lucrurilor ne este necunoscută. Părerea lui Kant a găsit susținători și între oamenii de știință pozitivă, ca de ex. *Auguste Comte, Wiliam James, Einstein, Poincaré, ducele Broglie* ș. a., așa că azi se vorbește foarte mult de relativitatea științei în genere.

Nu tot așa este în materie de credință sau de religie. Aci siguranța pe care o dă credința, sprijinită pe rațiune și luminată de revelațiune, este așa de mare, că omul își sacrifică viața pentru ceea ce crede. Dovadă, sutele de mii de martiri creștini.

Folosul pe care-l trage omul de pe urma științei este de asemeni foarte mare. În deosebi uimitoarele progrese ale tehnicii moderne în aplicațiile electricității la locomotie, luminat, încălzit, în terapeutică, etc., în utilizarea în diferite scopuri a tot felul de raze, etc., ușurează mult viața materială și o face mai plăcută. Apoi lărgind sfera cunoștinței, știința a redus în bună parte necunoscutul și face pe om să se simtă mai sigur și mai fără grijă în mijlocul naturii. Mulțumirea sufletească sau fericirea n'o dă însă decât credința sau religiunea. Ea singură răspunde satisfăcător la cele trei mari întrebări, care frământă sufletul omenesc: *De unde venim noi? Cine suntem? Unde mergem?* Răspunzând la aceste întrebări, ea ne lămurește asupra rostului vieții, completând și confirmând ceea ce spune rațiunea sau știința și dându-ne fericirea pe care știința nu ne-o poate da.

În felul acesta, religiunea și știința se ajută și întregesc una pe alta.

2. Un conflict între credință și rațiune, sau între reli-

giune și știință nu este cu puțință din niciun punct de vedere, pentru că amândouă își au câmpul de activitate, scopul și mijloacele de cercetare diferite, iar dacă au și un mijloc de cercetare comun — credința — aceasta contribuie și mai mult la realizarea armoniei depline dintre ele. Dacă sunt apoi chestiuni comune, acestea se pot rezolvi prin buna înțelegere sau păstrându-și fiecare punctul său de vedere, sau, mai bine, admitându-se soluțiunea dată de aceea din ele amândouă, din domeniul căreia face parte mai mult chestiunea în litigiu. Așa d. p. dacă este vorba de Dumnezeu, de suflet, de creațiune, de viața viitoare etc. rațiunea sau știința trebuie să se plece în fața religiei; iar dacă este vorba de mișcare planetară, de compoziția chimică a anumitor corpuri, de efectul unui medicament, etc., religiei trebuie să dea întâietate științei.

Acest raport de înțelegere și concesiune reciprocă îl exprimă un cunoscut naturalist (Dennert) în următoarele cuvinte: „Știința este un grad mai mare de siguranță în unele lucruri, în care credința este unul mai mic. În cele veșnice, însă, credința este siguranță absolută. În sfera ei, ea este știință“.

S'a vorbit totuși și se vorbește de conflicte între religie și știință. Repetăm că n'au existat conflicte între adevărata știință și adevărata religie, nici între adevărații oameni de știință și adevărații oameni religioși, și nici nu pot exista. Au existat însă și vor exista conflicte între falșii reprezentanți ai științei, între pseudo-învățați și pseudo-credincioși, între cei care n'au pătruns cu adevărat în tainele științei de o parte și cei ce n'au pătruns în sanctuarul credinței de altă parte.

Istoria științelor și a Bisericii ne confirmă aceasta. Ea ne arată că cei mai mari învățați, adevărații oameni de știință, au fost totodată și oameni credincioși, care au vorbit cu adânc respect de religie și nu și-au permis să discute cu ușurință despre lucrurile sfinte, precum nici adevărații credincioși și teologii cu adevărat

mari nu s'au amestecat în chestiunile de știință pură și n'au depreciat valoarea științei.

Pentru a ne convinge pe deplin de aceasta, este de ajuns să cităm câteva nume din marele număr al învățătorilor, care au fost totodată și profund religioși : *Newton, Kepler, Herschel, Faye și Wolt*, astronomi ; *Pascal Gauss, Euler și Cauchi*, matematicieni ; *Linné, Cuvier, Lamarck, Agassiz și Geofroy Saint Hilaire*, naturaliști ; *Lavoisier și Liebig*, chimiști ; *Volta, Bunsen, Ampère, Faraday, Bequerel, Robert Mayer și Hertz*, fizicieni ; *Claude Bernard, Pasteur și D-rul Paulescu*, fiziologi ; *Humboldt, Weitz, Ratzel și Quatrefages*, etnologi ; *Ranke și Momsen*, istorici ; *Descartes, Leibniz, Kant, Hegel, Fichte, Jacobi, Fechner, Renouvier și Boutroux*, filosofi.

Marele Bacon de Verulam a zis : „Știința multă apropie pe om de Dumnezeu, iar știința puțină îl depărtează“ ¹⁾.

Nota 1. — Iată însăși cuvintele în care își exprimă sentimentul lor religios câțiva din marii învățați.

Astronomul *Kepler* († 1630), în cartea sa „*Armonia lucrurilor*“, scrie : „O, tată al lumii ! Tu ce prin lumina firii aprinzi în noi aspirații după lumina grației tale, pentru ca să ne duci la lumina mării ! Iată cum îți mulțumesc eu ție, Făcătorul și Stăpânul meu, că Tu m'ai desfătat prin creațiunea ta, căci mult m'a fermecat opera mâinilor tale“.

Chimistul *R. Boyle* († 1691) spune : „Adevăratul cercetător al naturii nicăieri nu poate pătrunde în cunoașterea tainelor creațiunii fără a vedea degetul lui Dumnezeu“.

Astronomul *W. Herschel* († 1822) scrie într'un loc : „Cu cât se lărgeste câmpul științei cu atât mai numeroase și mai irecuzabile devin dovezile despre existența eternă a unei inteligențe creatoare și atotputernică. Geologi, matematicieni, astronomi, naturaliști, toți au adus piatra lor la acest mare templu al științei, templul ridicat pentru însuși Dumnezeu“.

R. von Mayer, descoperitorul legii energiei, spune de asemenea : „Dacă mințile superficiale, cărora le place mult să figureze ca eroi ai zilei, nu vor să recunoască nimic mai departe, mai înalt, dincolo de lumea materială, nu trebuie învinuită știința de această atitudine ridicolă a câtorva singuratici, ceea ce nu le poate fi spre cinste și folos.“

P. Ternier († 1930), profesor de Geologie la Școala de mine și membru al Academiei de Științe din Paris, a zis într'un discurs: „Este o altă categorie de învățați, care privesc ca artificială, convențională, și deci cu puțință de depășit, limita dintre cele două domenii: științific și religios... Este o potrivire reală între datele științei și ale credinței creștine. Fără să demonstreze adevărul creștinismului, științele, în totalitatea lor, dispun spiritul să recunoască existența lui Dumnezeu, a sufletului, a legii morale și că aici suntem făcuți pentru un scop supraomnesc. Dumnezeu, sufletul, legea morală, nemurirea nu sunt de sigur tot creștinismul, dar sunt temelia pe care se razimă creștinismul în fiecare din noi“, Ioan G. Savin: Curs de Apologetici, vol. I, cap. VII.

V

RELIGIUNEA ȘI MORALA

Intre religiune și morală este așa de mare asemănare, că sunt multe fapte pe care nu știi cum să le caracterizezi: morale sau religioase? Așa d. p. refuzul lui Socrate de a se sustrage condamnării la moarte pe nedrept, curajul cu care Giordano Bruno a suferit moartea pe rug, puterea de voință a lui Seneca de a-și deschide singur vinele în baie, prietenia dusă până la sacrificiul de sine dintre Oreste și Pilade etc., trebuesc privite ca acte morale, că adică au fost săvârșite numai din motive raționale, sau trebuesc socotite ca izvorând din convingerile religioase ale autorilor lor și prin urmare ca acte religioase?

Tot astfel iubirea intelectuală de Dumnezeu a lui Spinoza, apoteoza datoriei la Kant și a libertății la Hegel, eul universal al lui Fichte, convingerea neștrămutată a lui Nietzsche despre realitatea supraomului, etc., au izvorit numai din adâncurile morale ale sufletului acestor cugețări, dintr'un sentiment pur moral, sau trebuie să admitem, că în sufletul lor a fost și un puternic, nedeslușit simț religios, care a stat la baza acestor idei și convingeri?

Asemănarea dintre religiune și morală se reduce la următoarele :

a. Și religiunea și morala atribue o valoare deosebită personalității omenești, socotesc pe om ca o ființă mai presus de toate celelalte, prin aceea că este religios și moral. Pentru religiune, omul este chipul și asemănarea lui Dumnezeu, creatura sa cea mai aleasă, fiul său. Sufletul are valoare nesfârșită înaintea lui Dumnezeu. Din punct de vedere moral, voința autonomă din om e un lucru așa de mare, că a făcut pe Kant să zică : „*Două lucruri îmi umplu sufletul de admirație : cerul înstelat deasupra capului și voința autonomă din om.*”

Și religiunea și morala înalță deci pe om, îl transpun din sfera materialității și a sensualității în lumea valorilor și-l fac mai nobil, mai bun.

b. Și religiunea și morala urmăresc fericirea omului : morala asigură fericirea în viața pămânească, religiunea o asigură și în viața aceasta și în cea viitoare. Omul moral sau virtuos este mulțumit în adâncul sufletului său și deci fericit (chiar după morala rigoristă ¹⁾ a lui Kant), iar religiunea îi promite fericirea și pe pământ și în cer. „*De veți vrea și mă veți asculta, bunătățile pământului veți mânca*“, zicea Iehova către poporul Israel. „*Fericiți cei săraci cu duhul, fericiți cei prizonieri pentru dreptate, că a acelora este împărăția cerurilor*“, zice Mântuitorul Hristos.

c. Și religiunea și morala presupun ideea de sancțiune și operează cu ea, adică și una și alta învață că virtutea sau fapta bună trebuie răsplătită, iar viciul sau fapta rea trebuie pedepsită. Sancțiunea moralei este imanentă și relativă ²⁾, pe când sancțiunea religiei poate fi câteodată și imanentă ³⁾, dar în adevăratul ei aspect este transcendentă și absolută.

d. Și în religiune și în morală, ideea de libertate este cea care formează specificul actelor religioase și morale, căci am zis că religiunea este raportul conștient și liber

al omului cu Dumnezeu, iar morala poate fi definită ca știința actelor libere ale omului. Orice act prin care se manifestă raportul omului cu Dumnezeu nu este cu adevărat religios, dacă omul nu este deplin liber în săvârșirea lui, după cum cea mai nobilă faptă nu este morală, dacă autorul ei n'a săvârșit-o în chip cu totul liber.

Între religiune și morală este dar o strânsă legătură, fără ca totuși să se confunde una cu alta. Raportul dintre ele este un raport de reciprocitate, adică una condiționează pe cealaltă. Religiunea produce morala și ce fel este religiunea așa este și morala. Dacă ideea de Dumnezeu este josită, la fel este și morala și viceversa, pentru că divinitatea este întotdeauna idealul vieții morale. La cele mai multe din triburile sălbaice și la popoarele semite din vechime, domnea cea mai crasă imoralitate, pentru că însăși concepția lor despre zei era imorală, pe când în religiunile superioare ca : parsismul, mozaismul și creștinismul, găsim și o morală superioară, pentru că aci concepția despre divinitate este spirituală. În special, morala creștină este morala absolută, pentru că și religiunea creștină este religiunea absolută.

Raportul de reciprocitate dintre religiune și morală se observă și în viața de toate zilele și este confirmat de istorie. În viața zilnică vedem că oamenii cu adevărat religioși sunt și morali și viceversa, iar istoria ne arată că în epocile în care a înflorit religiunea, a înflorit și morala, precum și că avântul moralei a atras după sine pe al religiunii, iar decăderea uneia a adus cu sine și decăderea celeilalte.

Religiunea fără morală este dar ca un pom sterp, iar morala fără religiune este ca un fruct al cărui miez e lipsit de înveliș.

De sigur că poate să existe și o morală independentă de religie. Așa este morala buddhistă ⁴⁾, așa a fost morala filosofilor greci, ca Socrate, Aristotel și Stoicii, care era pur raționalistă, și în ziua de azi sunt sistemele de mo-

rală zisă : utilitaristă, evoluționistă, pozitivistă, sensualistă, naturalistă, sociologică, autonomă, a egoismului, a forței, a pesimismului, a inconștientului ⁵⁾, etc.

Toate aceste sisteme de morală sunt însă ceva artificial și cu totul lipsite de viață, pentru că — pe lângă alte defecte fundamentale pe care le are fiecare din ele și cu combaterea cărora se ocupă morală — sunt lipsite de ideea unei sacțiuni absolute pe care o dă numai religia creștină ⁶⁾.

Nota 1. — Morală lui Kant se numește rigoristă, în opoziție cu morală eudemonistă, pentru că el nu recunoaște fericirea ca țintă a moralei sau ca răsplată a faptei bune, ci învață că binele moral sau virtutea trebuie practicate fără nicio considerație la răsplată. Trebuie să facem binele, pentru că conștiința ne poruncește : Du sollst = Trebuie. De aceea, morală lui se numește și morală imperativului categoric.

Nota 2. — Imanent înseamnă „ceea ce se petrece în lumea materială sau a simțurilor“. Aci are înțelesul special de „în viața pământească“.

Nota 3. — Transcendent înseamnă „ceea ce este mai presus de simțuri“. Aci are înțelesul de „în viața viitoare“ sau „de dincolo de mormânt“.

Nota 4. — Buddhismul primitiv nu are ideea de Dumnezeu. Morală buddhistă nu este influențată întru nimic de religie, ba dimpotrivă ia asupra-și rolul religiei : de a mântui pe om.

Nota 5. — Socrate († 399 a. Chr.) e cel dintâiu mare filosof grec, despre care s'a zis că a coborât filosofia din cer pe pământ, pentru că se ocupa cu chestiuni care privesc direct pe om, iar nu de cunoașterea naturii, ca filosofii dinainte de el. El a pus ca principiu al filosofiei sale maxima : „Cunoaște-te pe tine însuși“. A murit condamnat la moarte pentru învinuirea de ateism, de guvernul celor 30 de tirani, deși a fost un mare spiritualist și moralist.

Aristotel († 321 a. Chr.), profesorul lui Alexandru cel Mare și ucenicul lui Platon, alt mare filosof, este cel mai mare filosof realist pe care-l cunoaște istoria. Filosofia lui, prelucrată de Arabi, a servit de bază filosofiei scolastice, care a fost dominată în tot evul mediu.

Stoicii sunt o întreagă serie de filosofi, care își trag numele de la stoa sau porticul, în care se adunau unii din ei. Stoicismul a fost mai mult un sistem practic de morală, pe care stoicii căutau să-l

și trăiască. Intemeietorul sistemului este *Zenon* (veac IV. a Chr.), iar *Stoicii* mai de seamă au fost: împăratul *Marcu Aurel* († 180 p. Chr.) și fostul sclav *Epictet* († sec. II p. Chr.).

Utilitaristă se numește direcțiunea sau sistemul de morală care pune ca țință a moralității *interesul*. Intemeietorul lui este jurisconsultul englez *Ieremie Bentham* († 1832), iar continuatorul, filosoful englez *John Stuart Mill* (1873).

Evoluționistă se cheamă morală, care aplică la morală evoluționismul naturalist al lui *Lamark* și *Darwin*. Punctul său de plecare este evoluția instințelor sociale. I se mai zice *morală științifică*. Susținătorii ei au fost *Herbert Spencer* și *Ernest Hückel* și sunt astăzi urmașii lor.

Pozitivistă se numește morală pozitivismului filosofic. Ca și acesta, ea înlătură ideea de supranatural și se întemeiază numai pe fapte materiale și pipăite. Intemeietorul ei este *Auguste Comte*.

Sensualistă este morală care urmărește *plăcerea*. Intemeietorul ei a fost *Aristip de Cirena*, ucenicul lui *Socrate* și susținători: *Epicur* († 350 a. Chr.); *Lucrețiu* († 51 a. Chr.) și mai târziu *John Locke*. Azi n'are susținători de seamă.

Naturalistă este morală care se reduce la sentimentul înăscut în om, în virtutea căruia el deosebește binele de rău (*Rousseau* † 1778), sau la simpatie (*Adam Smith* † 1790), ori la intuițiunea naturală sau inspirația naivă a inimii (*Iacobi* † 1819).

Sociologică este morală care se întemeiază pe faptele sociale, spre deosebire de morală evoluționistă, care — am văzut — că se întemeiază pe instințele sociale. Ea își are temelia în *Rousseau*, *Spencer* și *Auguste Comte* și a fost susținută în deosebi de *Emil Durkheim*, fost profesor la Sorbona, iar în prezent de *Lévy-Bruhl*, profesor onorar la Sorbona.

Autonomă i se mai zice moralei lui *Kant*, pentru că principiile de viață morală se cuprind, după el, în însăși conștiința morală, care-și dă singură, iar nu primește din afară, legea morală.

Morală egoismului al cărei nume spune ce este, a fost susținută de profesorul german *Max Stirner* († 1858) care pune egoismul la baza tuturor acțiunilor omenești.

Morală forței este morală propagată de filosoful german *Friedrich Nietzsche* († 1900).

Morală pesimismului a fost întemeiată de filosoful german pesimist *Arthur Schopenhauer* († 1860). Ea se aseamănă cu cea budhistă și pune ca scop suprem al vieții *renunțarea*, prin care se nimicește dragostea sau alipirea de viață, iar ca singură virtute recomandă compătimirea, care însă nu trebuie să se manifeste prin fapte de caritate sau de ajutorare a aproapelui, căci prin aceasta i s'ar prelungi viața.

Morala inconștientului, formulată de *Eduard de Hartmann*, († 1906), discipolul lui *Schopenhauer*, recomandă sinuciderea în masă a omenirii, pentru a se scăpa de suferința, care domnește pretutindeni în lume.

Nota 6. — Iată o pagină celebră a lui *Taine* asupra influenței binefăcătoare pe care o exercită religiunea în forma ei cea mai superioară, adică creștinismul, asupra moralei și a vieții în genere :

„Sub învelișul său ortodox, catolic sau protestant, creștinismul este încă pentru patru sute de milioane de făpturi omenești, organul spiritual al marei perechi de aripi indispensabile pentru înălțarea omului mai presus de el însuși, mai presus de viața de târitoare și de orizonturi mărginite, pentru a-l conduce prin răbdare, resemnare și speranță până la seninătate, pentru a-l ridica mai presus de cumpătare, curăție și bunătate, până la devotament și sacrificiu. Totdeauna și pretutindeni, de optsprezece veacuri, îndată ce aceste aripi au lipsit sau au fost frânte, moravurile publice și private au decăzut. În Italia, în timpul renașterii, în Anglia, sub restaurațiune, în Franța sub Convențiune și Directorat, omul s'a făcut păgân ca în veacul întâiu. S'a făcut dintr'odată, ca pe vremea lui August și a lui Tiberiu, dornic de plăceri și brutal : abuza de alții și de el însuși. Egoismul brut și calculat avea întâietate, cruzimea și sensualitatea se practicau pe față, solcetatea devenise un călău și un maidan primejdios. Față de acest spectacol se poate prețui ceea ce a adus creștinismul în societățile noastre moderne : pudoarea, blândețea, onestitatea, credința și dreptatea, pe care el le-a insuflat. Nici rațiunea filosofică, nici cultura artistică și literară, nici chiar onorarea feudală, militară și cavalerescă, niciun ood, nicio administrație, niciun guvern nu poate să aducă acest serviciu. Numai el ne poate opri în loc pe prăporul fatal, ca să stăvilească alunecuşul pe nesimțite, prin care fără răgaz și cu toată greutatea caracteristică ei, rasa noastră dă mereu înapoi. Bătrâna Evanghelie, oricare l-ar fi învelișul actual, este încă și azi cel mai bun auxiliu al instinctului social”, (*Revue des Deux Mondes*, 1 Juin 1891).

Nota 6. — Ce ajunge un popor a cărui religieune a decăzut, ne arată *Friedländer*, în lucrarea sa : „*Sittengeschichte Roms*”.

VI

RELIGIUNEA ȘI ARTA

Niciuna din manifestările vieții sufletești n'are atâta afinitate cu religiunea ca arta. Apropierea dintre una și alta este așa de mare, că mulți admiratori ai frumosului, care nu-și dau bine seama de ceea ce este religiunea, cred că arta ar putea să țină locul religiunii și vorbesc de o *religiune a frumosului*.

Deși un produs spontan al sufletului omenesc, totuși arta a fost întotdeauna nedespărțită de religiune, s'a desvoltat alături de ea și a atins cele mai înalte culmi ale desăvârșirii sub aripile ei ocrotitoare. Arhitectura, sculptura, pictura, muzica, dansul, poezia, literatura și-au atins apogeul în epocile de înflorire a religiunii, căreia i-au servit ca forme de manifestare.

Afinitatea dintre religiune și artă se arată mai departe prin :

a) Ideea de inspirațiune dumnezeiască, comună și religiunii și artei. Credința generală a celor vechi era că fără inspirație nu poate fi cineva artist. De aceea, artiștii erau numiți profeți sau slujitori ai muzelor și erau priviți ca ceva sfânt, iar poeții obișnuiau să invoace ajutorul zeilor în cele dintâi versuri ale operelor lor.

Unii dintre ei au atribuit chiar de-a-dreptul inspirației dumnezeiești frumusețea operelor lor de artă. „*Insufletirea lui Apolo — zice Horatius — mi-a dat arta de a face poezie*“. *Dumnezeu — zice Ovidius — trăiește în noi. Avem părtășie cu cerul. Din sferele eterice ne vine inspirația*“. Când Haydn auzi executându-se fraza muzicală „Și s'a făcut lumină“ din celebrul său oratoriu „Creațiunea“, ridică mâna către cer și zise : „*Nu dela mine vine aceasta, ci de acolo*“ (din cer).

b. Religiunea și arta corespund aspirațiunilor idealiste.

ale sufletului omenesc. Omul nu trăiește numai pentru prezent, nu e mulțumit dacă-i sunt satisfăcute numai trebuințele sale materiale, ci se înalță cu gândul mai presus de realitatea care-l înconjoară, sboară peste marginile timpului și ale spațiului, plutește într'o lume ideală, în care numai își găsește mulțumirea sa deplină. Cele două aripi care înalță din sfera realului într'a idealului din domeniul imanenței într'al transcendenței sunt religiunea și arta.

Și religiunea și arta au ca ultimă țință a aspirației lor absolutul, dumnezeirea, pe care religiunea și le reprezintă ca adevărul, bunătatea, dreptatea, sfințenia desăvârșită, iar arta ca frumusețea ideală, absolută.

c. Religiunile cele mai spirituale au produs arta cea mai desăvârșită și artiștii mari au avut întotdeauna și o religiune foarte înaltă. Faptul că cei mai mari artiști au fost și sunt creștini, nu este ceva întâmplător, iar doctrina și cultul creștin, la rândul lor, își datoresc desigur sublimitatea formelor lor în bună măsură și concepțiunii artistice.

d. Și religiunea și arta se servesc mai mult de simboluri, de imagini create de fantazie, decât de silogisme, ori de idei sau noțiuni.

„Dacă aș putea să-ți spun ce reprezintă“ — răspundea un mare pictor unui prieten care-l întreba, ce reprezenta un tablou al său — „n'aș fi recurs la penel, pentru a-i da expresiune.“

Asemănările dintre religiune și artă sunt multe altele, dar și deosebiri sunt numeroase și însemnate și cunoașterea lor ne fenește de greșala de a identifica arta cu religiunea sau de a crede, că ea ar putea ține locul religiunii.

Înainte de a trece la deosebiri e locul potrivit să cităm un cuvânt al lui Goethe, care caracterizează de minune afinitatea strânsă ce există între religiune și artă :

„Oamenii sunt numai atât timp productivi în poezie și artă, cât sunt credincioși“.

Deosebiriile dintre una și alta sunt :

a. Religiuinea operează cu lumea transcendențială, în care înalță sufletele, ca într'o realitate absolut obiectivă. Afirmațiunile ei despre existența reală a lumii spirituale n'au evidența și stringența logică a axiomelor, căci se întemeiază în cea mai mare parte pe credință. Totuși ele nu sunt mai puțin sigure, pentru că dacă ar sta măcar o clipă la îndoială asupra realității obiectelor credinței, religiuinea n'ar mai putea dăinui.

b. Arta, dimpotrivă, nu se întreabă, dacă ceea ce ea reprezintă e real sau nu. Ea este iluzionistă. În aceasta stă farmecul ei : să ne flacă să credem ca real ceea ce nu e decât închipuire, să înfățișeze realitatea în așa fel și grad încât să ne dea impresia că este realitate, cu toate că nu este.

Aceasta este cu neputință în religiuine, căci cum am putea noi, sau cum s'ar putea ruga cineva unui Dumnezeu, care să aibă numai existență imaginară, iar nu reală ?

Când oamenii au înțeles că divinitățile păgâne înfățișate sub forme omenești sau animalice, sunt produse ale fantaziei poetice, atunci n'au mai putut crede în ele și religiunile care aveau astfel de divinități au trebuit să dispară de pe scena istoriei.

O religiuine este cu atât mai înaltă, mai desăvârșită, cu cât noțiunile ei sunt mai admisibile din punct de vedere logic, mai demne de crezare.

La spatele simbolurilor religioase se ascunde întotdeauna o lume de realități spirituale. Arta nu pierde nimic din valoarea sa, dacă ceea ce reprezintă ea n'are existență reală, dar religiuinea nu poate exista fără realitatea obiectului ei.

a. Arta se adresează părții emotive a sufletului și scopul ei este pe deplin atins, dacă crearea sau contemplarea unei opere de artă produce în suflet un sentiment de mulțu-

mire și fericire, pe care nu-l poate da nici știința nici acțiunea practică. Religionea influențează și asupra voinței și determină și postulează anumite fapte, fără de care ea n'ar avea viață adevărată.

O religione care nu influențează asupra vieții morale și nu se manifestă printr'un anumit cult e un misticism bolnav.

b. S'a zis că și arta poate influența asupra voinței și a o determina la săvârșirea de fapte. Pentru întărirea acestei afirmațiuni s'au adus exemple de puternica înrăurire pe care o exercită în deosebi muzica asupra sufletului omenesc. Este știut că un marș războinic, bine compus și bine executat, entuziasmează și dispune spre fapte eroice pe cel mai fricos om. Instituțiunea muzicilor militare se întemeiază chiar pe această observațiune psihologică.

Cântecele pe care le cântau și strigătele pe care le scoteau în luptă hoardele neamurilor barbare, aveau pe lângă scopul de a băga groaza în dușmani și pe cel de a înflăcări pe propriii lor luptători. În cartea lui Iosua, din Biblie, se spune că cetatea Ierihonului a căzut în mâna fiilor lui Israel în toiul sunetelor de trâmbiță și al strigătului cuceritorilor. Un marș funebru înduioșează și dispune spre fapte de caritate și cele mai împietrite inimi. Accentele săltărețe ale unei muzici de dans, venite dela o bună orchestră, îmbie la joc și pe cel care n'a dansat niciodată. Pe aripile sublimelor armonii ale unui concert religios de Bortneanschi sau Palestrina, sufletul se înalță mai ușor către Dumnezeu decât prin orice mediație și inimile se dispun către dărnicie în scopuri caritabile mai de grabă decât în urma celei mai strălucite predici. O muzică cu adevărat artistică, face din ascultătorii săi tot ce voiește. Să ne amintim numai de următorul episod din viața lui Alexandru cel Mare: Odată, când Alexandru se opsea cu generalii săi, muzicantul Timoteos îi cânta un cântec războinic. Alexandru se înflăcăra atât de

mult încât se se sculă dela masă, își puse platoșa, luă armele și era gata să încalece pe Ducipal și să pornească la luptă. Timoteos schimbă melodia, cântă ceva liniștit, duos și Alexandru lepădă armele și se așază din nou la masă.

În rezumat, puterea pe care o are arta în genere și în deosebi muzica asupra sufletului omenesc este mare și poate da naștere la o întreagă serie de acte mărețe. Dar această putere nu rezidă în artă ca atare, ci în fondul religios sau moral ce se ascunde în ea. — Artă dă numai atunci impuls către acțiune când artistul urmărește prin opera sa în chip special un scop religios sau moral și când, pentru atingerea lui, prelucrează în opera sa motive religioase — morale. Religiunea cuprinde însă totdeauna și în mod necesar impulsul către acțiunea morală. Ea se adresează deopotrivă și intelectului și sentimentului și voinței.

c. Mulțumirea sufletească pe care ne-o dă arta stă numai în contemplare și e trecătoare, pe când cea pe care ne-o dă religiunea stă în conștiința posedării unui bun nepieritor. „Dacă te am pe tine, Doamne, ce mă mai întreb de cer și de pământ?” a zis Psalmistul.

d. Religiunea stă în legătură și cu o anume concepțiune despre lume, pe care o întărește și spiritualizează și este totodată și o explicare a lumii. Artă nu stă în niciun raport cu concepțiunea despre lume. Dacă sunt și concepții estetice despre lume, ele sunt opera artiștilor iar nu a artei, căci nu deurg din ființa ei. Cu un cuvânt, religiunea are o latură speculativă, iar artă n'are.

e. În sfârșit religiunea este un puternic factor social, în sensul că ea duce la închegarea de societăți sau comunități, în care-și realizează scopul său. Artă n'are nevoie să-și creeze societăți, pentru a-și ajunge ținta și chiar dacă ar vrea s'o facă, n'ar putea, pentru că ea este individualistă, separatistă, pe când religiunea este agregativă.

VII

RELIGIUNEA CA FACTOR SOCIAL

Religiunea este temelia vieții soicale, căci :

a. *Ea este principiul constitutiv al familiei și al statului.* Căsătoria a fost și este la toate popoarele un act religios însoțit de ceremonii simbolice, care sunt o imitație a vieții zeilor sau sunt rânduite de ei. Întreținerea focului casnic și cultul strămoșilor și al spiritelor protectoare este una din îndatoririle de frunte și scopul cel mai înalt al familiei primitive. Capul familiei este și șeful ei religios, singurul îndreptățit de a aduce sacrificii în numele familiei. Asocierea mai multor familii cu aceleași divinități a dat naștere clanului și tribului, iar din asocierea mai multor triburi cu aceleași divinități s'a născut statul. Fiecare stat își are dar zeii lui protectori, a căror adorare este o datorie cetățenească pentru fiecare ins. Războiul dintre două state sau două neamuri este războiul dintre zeii lor.

b. *Ea dă legilor putere.* Fără ideea de Dumnezeu, ca cel mai înalt legiuitor și judecător, dela care își dețin puterea autoritățile omenești, legile n'ar avea nicio putere. Miturile unora din popoarele vechi, socoteau anumite divinități, ca de ex. : Egiptenii pe *Osiris* și *Isis*, Asiro-Babilonienii pe *Ea* etc., de autori ai celor mai vechi legi ale lor, iar unii legiuitori susțineau că au primit de-a-dreptul dela zei legile date de ei. Astfel la Evrei, *Moise* a primit tablele legii din mâna lui *Iehova* pe muntele *Sinai*, la Indieni, *Manu* a primit legea sa dela *Brahma*, iar la Romani regele *Numa Pompiliu* se prețindea inspirat de zeița *Egeria* în alcătuirea legii sale. Ce era mai târziu pentru societatea română ideea de divinitate ne-o spune *Cicero* în următoarele cuvinte : „Nu știu, dacă cu subminarea fricii de Dumnezeu nu va dispărea

dintre oameni și fidelitatea și ordinea socială“. „*Quid leges sine moribus?*“ zice o maximă latină și într'adevăr moravuri sănătoase nu pot fi fără religione. Inșiși suveranii moderni, ereditari ori aleși, se intitulează „*Suverani prin grația lui Dumnezeu și voința națiunii*“.

c. *Ea asigură bunăstarea și propășirea popoarelor.* Siguranța vieții și a proprietății individuale, respectarea jurământului, supunerea la legi, îndeplinirea conștiințioasă a funcțiunilor publice, etc., sunt condițiuni indispensabile ale progresului social. Religionea vine în sprijinul progresului și asigură prosperitatea generală, proclamând viața și proprietatea individuală de bunuri sfinte, iar respectarea jurământului, supunerea la legi și îndeplinirea conștiințioasă a funcțiunilor publice, de rânduri dumnezeiești, a căror nesocotire este pedepsită și în această viață și în cea ce va să fie.

e. *Ea dă naștere și avânt culturii.* Literatura, artele și științele și-au luat naștere și s'au dezvoltat din religione și sub ocrotirea ei.

d. *Ea apropie pe oameni unii de alții și cimentează solidaritatea socială, întreținând în ei totdeauna vie conștiința, că toți sunt creațiuni sau emanațiuni ale aceleiași divinități.* Aceasta o realizează în cea mai mare măsură Creștinismul, care numește pe Dumnezeu Tată, iar pe oameni fiii lui și deci egali între ei, și frați.

O societate fără religione este dar cu neputință să existe cum a zis de demult Plutarh : „*Priviți pe fața pământului. Veți găsi orașe fără întărituri, fără legi, fără cârmuitori. Veți întâlni oameni fără locuințe stabile, care nu cunosc întrebuințarea monedelor și n'au idee de arte, dar nu veți găsi nicio societate omenească fără credința într'o divinitate, fără jertfe și fără rugăciuni*“.

Proba contrară a voit s'o furnizeze un învățat englez Roberth Owen († 1858), care a întemeiat în America un oraș cu totul ateu, numit Liberia. În scurtă vreme însă orașul a pierit, căci cetățenii lui nu s'au înțeles între ei și s'au împrăștiat, neputând trăi fără religione.

ELEMENTELE CONSTITUTIVE ALE RELIGIUNII. DUMNEZEU

VIII

CUNOAȘTEREA LUI DUMNEZEU. ÎN CE FEL ȘI ÎN CE MĂSURĂ ?

1. Dumnezeu este Ființa absolută, adică Ființa care există prin sine însăși și are în sine plenitudinea perfecțiunilor, așa că nu este condiționată de nimeni și de nimic în afară de ea. El este ființa personală, adică are conștiință de sine și posedă rațiune, voință și simțire în cel mai înalt grad.

Dacă Dumnezeu n'ar fi ființă personală, ci un simplu principiu sau substanță, care însufletește totul — cum vom vedea că învață Panteismul — omul n'ar putea sta în legătură cu El și religiunea n'ar putea exista, sau ar fi numai iluziune sau amăgire. Mai mult chiar: dacă Dumnezeu n'ar fi ființă personală, El ar fi inferior omului pentru că ar fi lipsit de cele mai elementare însușiri spirituale.

Dumnezeu, fiind ființă absolută, nu poate să existe în afară de El nimic, care să nu-și aibă cauza în el, adică ceva: căruia să nu-i fi dat el naștere, pe care să nu-l fi creat El. Dumnezeu este dar autorul sau creatorul a tot ce există. Numai răul nu este opera sa.

Dumnezeu este ființă pur spirituală, adică constă dintr-o substanță fină, la fel cu sufletul nostru, dar infinit de superioară, o substanță care nu se poate pricepe cu simțurile. Din această cauză, pe Dumnezeu îl putem cunoaște numai cu mintea, sau mai exact cu rațiunea, iar nu prin simțuri sau în chip intuitiv, cum cunoaștem lucrurile și ființele sensibile. Cum că Dumnezeu există, este

în afară și mai presus de orice îndoială. Numai cei neîntregi la minte pot susține că nu există Dumnezeu, cum spune Psalmistul : „*Zis-a cel nebun în inima sa : Nu este Dumnezeu*“, (Psalmul 13, 1). Deoarece Dumnezeu există, trebuie să-l și putem cunoaște, căci un Dumnezeu necunoscut ar fi pentru conștiința noastră un izvor nesecat de neliniște și nesiguranță, pe când dimpotrivă este izvorul fericirii, cum zice fericitul Augustin : „*Fecisti nos ad te, Domine, et inquietum est cor meum donec requiescat in te*“.

2. La cunoașterea lui Dumnezeu ajungem în două feluri : pe calea naturală și pe calea supranaturală.

Pe calea naturală, cunoaștem pe Dumnezeu din studierea naturii și a sufletului omenesc și din observarea lumii și a legilor de care ea se conduce în totalitatea și în fiecare din părțile ei constitutive. Pentru că la această cunoaștere se ajunge prin rațiune, se mai numește și *cunoaștere sau cale rațională*.

Pe calea supranaturală cunoaștem pe Dumnezeu din revelațiune, adică așa cum ni s'a descoperit sau cum ni s'a făcut cunoscut El însuși.

Pe calea naturală au ajuns la cunoașterea lui Dumnezeu toți înțelepții păgâni, ca un Pitagora, Socrate, Platon, Aristotel, Plotin, Marcu Aurel Epictet, ș. a. cum și întemeietorii de religii, ca : Zaratustra, Buddha, Mahomed ș. a. Pe această cale mergând, s'au convins cu nestămutare de existența lui Dumnezeu marii învățați și cercetători moderni ai naturii, ca : Newton, Kepler, Copernic, Galilei, Ampère, Liebig, Faraday, Pasteur, ș. a., cum și filosofi, ca : Descartes, Kant, Hegel, Cousin, Renouvier și alții.

Pe aceeași cale vor merge până la sfârșitul veacurilor mii și milioane de oameni și nu vor greși, pentru că de aceea a dat Dumnezeu omului rațiune : ca să cunoască nu numai cele dimprejurul său și cele ce se pricep cu sim-

țurile, ci să cunoască înainte de orice și mai presus de toate, pe Dumnezeu, Creatorul său.

Ambele feluri de cunoaștere a lui Dumnezeu, naturală și supranaturală, stau în strânsă legătură una cu alta și se completează reciproc.

Pe cale naturală ajungem să știm, că Dumnezeu există și că El este Cel ce a făcut lumea și-i poartă de grijă, adică Creatorul și Providențiatorul ei, iar despre ființa sa, că el întrunește în sine, în chip absolut, toate perfecțiunile, care se observă în lume, în măsură redusă și în forme relative, și niciunul din defectele sau lipsurile ce există în lumea creată. Ce este însă Dumnezeu în sine sau în ființa sa, rațiunea nu ne poate spune.

Pe cale supranaturală ajungem să știm și ceva despre esența sau ființa lui Dumnezeu.

Cu ajutorul rațiunii și al revelațiunii știm dar pozitiv, mai întâi, că *Dumnezeu există*. Știm apoi ceva relativ la ființa sa, și anume, că *este spiritul absolut, că este unul după ființă și întreit după persoane, etc.* Știm în sfârșit, *în ce raport stă El cu lumea și în special cu omul și ce cere dela el, ca să corespundă menirii pentru care a fost creat și să fie fericit atât în viața aceasta cât și în cea viitoare.*

1. Dintre cei care susțin că nu putem cunoaște pe Dumnezeu pe cale naturală sau rațională, putem aminti pe Agnostici, pe unii teologi protestanți și școala tradiționalistă din sânul teologiei romano-catolice.

Agnosticii, pornind dela afirmațiunea lor de bază, că nu se poate cunoaște decât ceea ce cade sub simțuri, afirmă că nu se poate ști dacă Dumnezeu există sau nu, deoarece nu cade sub simțuri. Dar câte lucruri nu cad sub simțuri și totuși Agnosticii le admit și cred că există? Așa sunt d. p. atomii, eterul, gravitatea ș. a. Rațiunea are apoi dreptul să conchidă dela concret la abstract, dela efect la cauză, chiar când cauza este supranaturală, cum este Dumnezeu.

Unii teologi protestanți susțin că nici rațiunea, nici revelațiunea nu ne împărtășesc cunoștințe despre Dumnezeu, ci numai despre ceea ce cere El dela noi, adică despre datorile ce avem față de El ¹⁾. Dar și ei admit că Dumnezeu este spirit, că este în trei persoane, etc., și acestea ce sunt, dacă nu cunoștințe despre Dumnezeu ?

Scoala tradiționalistă învață că Dumnezeu poate fi cunoscut prin credință, prin revelațiune și prin tradițiune, iar nicidecum prin rațiune ²⁾. Fără rațiune însă omul n'ar putea înțelege revelațiunea, iar credința ar fi oarbă. Așa că ea ne ajută la cunoașterea lui Dumnezeu. Însăși revelațiunea și tradițiunea confirmă aceasta și o afirmă de nenumărate ori.

4. Știind sigur că Dumnezeu există, cum și ceva despre ființa sa, nu însemnează că știm precis ce este Dumnezeu, că-l cunoaștem pe deplin, că înțelegem desăvârșit ființa sa.

Ceea ce este Dumnezeu în ființa sa a fost, este și va fi în veci nepătruns de rațiune și explicațiunea este simplă : Dumnezeu este ființa absolută, nemărginită în orice privință, iar omul este ființa mărginită și relativă în toate privințele. Dacă omul ar putea cuprinde pe Dumnezeu cu rațiunea sa, Dumnezeu n'ar mai fi nemărginit și dacă n'ar fi nemărginit, n'ar fi Dumnezeu.

Următoarele două istorioare ilustrează foarte bine acest adevăr.

Hiero, tiranul Siracuzei (veacul V a. Chr.) avea la curtea sa mulți înțelepți, printre care se distingea unul anume Simonides. Intr-o zi Hiero zise lui Simonides : „Simonides, înțelepciunea ta e mare. Am auzit dela tine multe lucruri frumoase și sfaturi chibzuite. Incordează-ți acum mintea și spune-mi : „Ce este Dumnezeu ?“ Simonides cerut timp de două zile, ca să se gândească. După ce trecură cele două zile, ceru alte patru, după aceea opt și ar fi mers la infinit, dacă Hiero nu l-ar fi întrebat supărat : „Dar ce ? Nu cumva ai de gând să m'amâi la infinit cu răspunsul tău ?“ „Da“, răspunse Simonides, „tocmai acesta e răspunsul meu“. „Cum așa ? !“ replică Hiero. „Întrebarea ta, Stăpâne — grați Simonides —

e mai presus de puterile înțelepților. Cu cât cugeți mai mult la ea, cu atât mai puțin o înțelegeți. E asemenea unui munte : chiar de departe văzut, e imens și cu cât te apropii mai mult de el cu atât e mai mare, mai impunător. Și dacă nu poți cuprinde și acoperi muntele cu mâna, cum ai vrea să poți cuprinde cu mintea pe cel care a făcut și munții și pe oameni ?" Hiero înțelese cuvintele lui Simonides. El își îndreptă privirile cu cuoernicie spre cer și exclamă : „Da, Dumnezeu nu poate fi înțeles de mintea ome-nească !“

Marele scriitor bisericesc, *fericitul Augustin*, povestește despre sine ceva cam asemănător. După ce compuse multe și prețioase opere, Augustin își propuse să scrie o carte despre D-zeu. Incepu și scrisese titlul, dar nu ajunsese mai departe, pentrucă, voind să lămu-rească întrebarea „Ce este Dumnezeu ?“ se gândi, până obosi. Plecă de pe țărmul mării, ca să se recreeze. Cum se plimba pe țărm, gândind la chestiunea care îi frământa mintea, văzu un copil, care făcuse o gropiță în nisip și căra de zor, cu un ciob, apă din mare și o turna în gropiță. „Ce faci tu, copile ?“ întrebă Au-gustin. „Vreau să deșert marea în gropița mea“, răspunse copilul, continuându-și lucrul cu grăbire. Augustin surâse și merse mai departe, zicând în gândul său : „Cât de naivi sunt copiii ! Ce puțin înțeleg ei ! Cum își inchipue d. p. acest copilăș, că poate deșerta marea în gropița sa și încă cu un ciob !“ Gândul său se întoarse din nou la chestiunea care-l frământa, dar acum luă altă întorsă-tură. „Nu sunt eu întocmai ca acest copil“, își zise el, „căci vreau să cuprind cu slaba mea minte și să fac înțeleasă altora întreagă ființa nemărginitului Dumnezeu ? Mărginitul nu poate cuprinde pe Cel nemărginit. E deajuns, dacă el I-se poate pleca înainte, dacă se poate lăsa în voia lui, dacă își dă osteneala să cunoască această voie și să trăiască conform ei“.

5. Din cele zise până aci rezultă că cunoașterea noastră despre Dumnezeu :

1. *nu este ca cea matematică*, adică evidentă și con-strângătoare ;
2. *nu se întemeiază pe experiență* ³⁾ ;
3. *nu este deplină*, căci nu cunoaștem decât puțin despre ființa și attributele lui ;
4. *nu este directă nici apriorică*, pentrucă conchidem la

existența lui numai din ceea ce vedem în lume și nu plecăm dela cauză la efect ;

ci este :

1. *Prin analogie*, pentru că nu putem reprezenta pe Dumnezeu cum este în realitate, ci numai cum ni-l închipuim prin comparațiune sau analogie cu lucrurile mărginite ;

2. *Simbolică*, pentru că, necunoscând ce este Dumnezeu în ființa sa, nu ne putem exprima ideile ce ne facem despre El decât prin simboluri sau imagini ori figuri. Astfel zicem că Dumnezeu este lumina neapropiată, foc mistuitor, mare fără fund și fără margini, etc. ⁴⁾ ;

3. *Aposteriorică* sau *per effectus* ori *indirectă*, pentru că cunoaștem pe Dumnezeu numai din lucrările sale, adică conchidem dela efect la cauză. Acest fel de cunoaștere este însă superior celui empiric, de care se servesc științele experimentale, pentru că se întemeiază pe noțiunile metafizice de cauzalitate și finalitate și are de efect certitudinea absolută.

Nota 1. — Inșiși reformatorii Luther și Calvin învață că Dumnezeu nu poate fi cunoscut cu rațiunea și școala ritschliană de azi, întemeindu-se pe Kant, susține că Dumnezeu nu poate fi cunoscut prin judecata teoretică și nici nu ne interesează, din acest punct de vedere, dacă există sau nu, ci e postulat numai de judecata de valoare, ca o necesitate pentru mântuirea noastră. (*Ritschl, Rechtfertigung und Versöhnung*).

Nota 2. — Această școală sau direcțiune teologică din sânul Romano-catolicismului, reprezentată de viconte de Bonald († 1840), Lamennais († 1854), Abbé Bautain (1865), Abbé Ventura († 1861), ș. a. își are punctul de plecare în doctrina protestantă despre totala întunecare a rațiunii omenești din cauza păcatului originar. Același lucru ca tradiționalistii îl susține și filosoful german Jacobi († 1819), dela care avem adânca maximă : „Mit dem Kopfe ein Heide, mit dem Gemüth ein Christ = Cu capul (rațiunea) sunt păgân, cu inima sunt creștin“.

Nota 3. — Sunt totuși două curențe de cugetare, care susține că cunoașterea lui Dumnezeu se întemeiază pe experiență. Acestea sunt : Pragmatismul și misticismul.

Pragmatismul susține, prin reprezentantul său, filosoful american *William James*, în lucrarea sa „*Experiența religioasă*” că oamenii cu adevărat religioși, „întuesc direct Invizibilul”, adică Dumnezeu. Dar recunoașterea existenței lui Dumnezeu numai ca un fapt de conștiință, fără o realitate obiectivă, nu este de ajuns pentru religie.

Marii mistici apăsani din evul mediu, ca sfântul *Bernard de Clairvaux* († 1153), *Gerson* († 1428), *Jacob Böhme* († 1624) și alții susțin că, prin extaz, omul se pune în comunicare directă cu Dumnezeu și că precum corpul are anumite organe ale simțurilor prin care se pune în contact cu lumea sensibilă, tot astfel și sufletul își are simțurile sale cu care pricepe pe Dumnezeu. Dacă în această cunoaștere sau intuire mistică se adaugă și o cunoaștere rațională, care, după unii mistici, precede, iar după alții urmează, misticismul este admisibil; dacă n'o admite, este în eroare și nu poate fi primită.

ARGUMENTELE RAȚIONALE PENTRU DOVEDIREA EXISTENȚEI LUI DUMNEZEU

IX

ARGUMENTUL COSMOLOGIC

Argumentele pe care le formulează rațiunea pentru a dovedi existența lui Dumnezeu sunt mai multe. Cele mai însemnate din ele sunt următoarele :

1. *Argumentul cosmologic*. Acest argument conchide la existența lui Dumnezeu din observarea lumii = κόσμος, în trei feluri :

a) *Din contingenta lumii*. Experiența ne arată că toate lucrurile din lume și deci și lumea însăși nu-și sunt ele însăși cauza, ci sunt întâmplătoare, condiționate, adică sunt produse de cineva sau ceva din afară din ele și ca atare pot să existe sau să nu existe, adică sunt *contingente*. Cum nimic nu poate să existe fără cauză, lumea trebuie să aibă o cauză care nu poate fi întâmplătoare, cauzată și contingentă, ci *absolută, necesară, neschimbătoare*.

spirituală și personală, care este Dumnezeu. Totul în jurul nostru ne confirmă aceasta.

Așa a fost formulat argumentul acesta de filosoful *Leibnitz* († 1716).

Impotriva lui s'au ridicat mai multe obiecțiuni.

S'a zis mai întâi, în numele scepticismului epistemologic al lui Kant, că *legea cauzalității este numai ceva subiectiv*, ceva care nu există în realitate, nu este și în afară de noi și deci lumea nu se conduce de ea. Concepția kantiană despre cauzalitate nu este însă admisă de toți filosofi, care dacă s'ar admite, ar urma că real sau obiectiv este o simplă iluzie, și știința exactă, care se întemeiază pe cercetarea cauzală, n'ar fi posibilă fără această lege fundamentală a lumii.

S'a zis apoi că *legea cauzalității se aplică numai la lumea sensibilă sau a fenomenelor* și că deci n'avem dreptul să conchidem la o cauză a lumii, care să fie mai presus de lume. — Chiar dacă într'adevăr legea cauzalității nu s'ar aplica lumii suprasensuale, transcendente, spirituale, și nu vedem pentru ce, totuși rațiunea poate apela la o cauză transcendentă, pentru că întreaga ei activitate este suprasensibilă. Cauza lumii, postulată de acest argument, nu este apoi o cauză secundară care să fie produsă de o altă cauză, ci e cauză primară, ultimă sau absolută, care își este singură cauză și care este totodată și cauza suficientă, adică prin care se poate explica pe deplin lumea.

În fine s'a zis că, deși tot ce e în lume este contingent, totuși nu trebuie să căutăm o cauză mai presus de lume, pentru a ne explica lumea, căci ea se explică prin cauzele secundare care se condiționează reciproc. Dar suma totului nu poate fi de altă natură decât de a părților ei componente. Oricâte cauze secundare am aduna, ele nu vor da o cauză absolută, după cum toți idioții din lume, adunați la un loc, nu vor da un om cu minte.

Următoarea comparațiune a filosofului englez *Clarke*

vădește lipsa de logică a acestei obiecțiuni: „Să presupunem un lanț atârnat în văzduh, cu capătul de sus la o înălțime necunoscută. Să presupunem mai departe că lanțul nu cade, ci stă continuu întins, deși verigile lui tind către pământ, în virtutea legii gravitațiunii. E oare de crezut că, pentru a ne explica cum se susține acest lanț, este deajuns să se răspundă că veriga cea mai de jos se ține de a doua, de mai sus, aceasta de a treia și așa mai departe la infinit? Chestiunea nu se poate rezolvi, decât admitând o cauză exterioară, deosebită de lanț și care-l ține suspendat“. ¹⁾

b) Din constatarea mișcării. Materia este în sine inertă. adică ea nu se poate pune singură în mișcare, dacă e în stare de repaus, nici să se oprească singură, dacă e în mișcare. Mișcarea presupune dar ca primă cauză o mișcare sau un mișcător, care la rândul-i să nu fie mișcat de altceva sau de altcineva, și care este Dumnezeu. *Legea entropiei* ²⁾ demonstrează că mișcarea va avea un sfârșit prin aceea că energiile care se prefac în căldură, nu se prefac din nou în întregime în energii, așa încât căldura va atinge cândva un grad care nu va mai permite niciun schimb de energii și prin urmare mișcarea va avea sfârșit. Dar ea trebuie să aibă și început și cauza ei este Dumnezeu cel veșnic.

Aristotel este cel care a formulat întâia oară acest argument ³⁾.

Materialiștii obiectează contra acestui argument că mișcarea n'a fost despărțită niciodată de materie sau, ceea ce este tot una, că materia a fost totdeauna în mișcare. După teoria cosmogonică a lui Kant și Laplace însă, lumea s'a produs din nebuloza primitivă în care materia ar fi fost în stare gazoasă și incandescentă. Incandescența ar fi provenit din mișcarea sau ciocnirea atomilor sau, mai exact, a electronilor sau ionilor între ei. Știința experimentală de azi ne spune, că forma primitivă a materiei nu este cea gazoasă, ci una în care atomii sau electronii sunt așa de îndepărtați unii de alții încât nu se ciocnesc între ei. Nebuloza primitivă a trebuit dar să treacă și ea prin

această stare înainte de a fi gazoasă. Cine a pus dar în mișcare atomii ei, pentru ca să devină incandescentă, dacă nu Dumnezeu ? ⁴⁾).

Afară de aceasta *legea entropiei* dovedește că mișcarea nu e veșnică, cum pretind materialistii.

c. *Din constatarea vieții pe pământ.* Vieța plantelor și a animalelor nu poate proveni din materie, ci trebuie să aibă o cauză superioară, vie și inteligentă, care nu poate fi decât Dumnezeu. Știința omenească nu admite nașterea substanței vii sau a vieții din materia anorganică. *Teoria generațiunii echivoce sau spontane*, care susținea contrariul, a fost scoasă din circulație de către *Pasteur*, iar științele naturale arată numai cum a evoluat sau s'a dezvoltat vieța pe pământ, ci nu cum s'a născut ea, așa că originea vieții nu poate fi pusă decât în Dumnezeu ⁵⁾).

În câte trele forme sale, argumentul cosmologic dovedește dar existența lui Dumnezeu ca ultimă cauză a lumii sau Creatorul ei.

Nota 1. — Citat. după *E. Valvekens*. *Foi et Raison*. pag. 21.

Nota 2. — *Legea entropiei* a fost formulată de marele fizician *Claudius*.

Nota 3. — În evul mediu, acest argument fusese dat aproape cu totul uitării. El a fost pus din nou în circulație de filosoful francez spiritualist *Paul Janet* († 1899), în lucrarea sa : *Le matérialisme contemporain*, cap. IV.

Nota 4. — Marele învățat englez *Thomson* (*Lord Kelvin*) († 1867) și fiziologul german *Helmholtz* († 1894) explică originea vieții pe pământ ca adusă de pe vreo planetă de vreun bolid. Ipoteza este neștiințifică, pentru că în spațiul dintre planete este un frig de câteva sute de grade, care distruge orice germen de vieță. Afară de aceasta se pune întrebarea : „Dar pe acea planetă cum a luat naștere vieța ?”

Nota 5. — Vezi în această privință îndeosebi lucrarea ilustrului astronom francez contemporan *Abatele Moreux*, intitulată : „*D'ou venons nous ?*” cum și *Faye* : „*L'origine du monde*” și *Charbonnelle* : „*Les confins de la science et de la philosophie*”.

DE CITIT. — Cunoașterea lui Dumnezeu din studiul naturii. Contemplarea naturii pământești oferă, fără contradicere, farmede

particulare spiritului instruit, care descopere, în organizația ființelor, mișcarea neîncetată a atomilor din care sunt formate și schimbarea permanentă ce se operează în toate lucrurile. Căldura solară, care ține în stare lichidă apa fluviilor și a mărilor, ridică seva către vârful arborilor, face să bată inima vulturilor și a porumbeilor. Lumina care răspândește verdeța în livezi, hrănește plantele cu o suflare necorporală, populează atmosfera cu minunatele sale frumuseți aeriene. Sunetul care tremură în frunziș, cântă la marginea pădurii, murmură pe țărmul mărilor, într'un cuvânt, corelațiunea forțelor fizice, care reunesc sistemul întregii vieți sub fraternitatea aceluiași legi. Deci, cu cât este mai mare admirația deșteptată de razele vieții la suprafața pământului, cu atât este mai aplicabilă pentru toate aceste lumi, care trimit raze de deasupra capetelor noastre, în timpul nopții tăcute. Aceste lumi depărtate care, ca și a noastră, se leagănă în eter, sub leagănul aceluiași energii și legi, sunt ca și a noastră, scaunul activității și al vieții. Am putea să precizăm această mare și falnică privilegie a vieții universale ca o elocventă mărturie a inteligenței, înțelepciunii și a puterii nespuse, care a găsit cu cale, dela aurora creațiunii, să vadă reflectându-se splendoarea sa în oglinda naturii create. Dar, sub acest aspect nu vrem să desfășurăm aici programa materiilor cerești, vrem numai să chemăm pe cei care tăgăduesc inteligența creatoare înaintea teatrului de legi ce conduc lumea. Dacă, după ce vor consimți să deschidă ochii înaintea acestui teatru, vor mai stărui în tăgăduirea acestei inteligențe, mărturisim că cea mai mare dreptate ce am putea să le facem, ca răspuns la această tăgăduire neînțeleasă, este, ca la rândul nostru, să ne îndoim de facultatea lor mintală : căci sincer vorbind, inteligența Creatorului ne pare infinit mai sigură și mai de necontestat decât a atelilor francezi și streini".

Camile Flammarion : „Dumnezeu în natură“.

X

ARGUMENTUL TELEOLOGIC

În tot ce există vedem o armonie și finalitate desăvârșită, adică tot ce este în lume, ființe și lucruri, se supun unei minunate rânduieli neschimbătoare și tind către un scop = τέλος. E destul să ne aruncăm privirile la noi înșine sau la lumea din jurul nostru, spre a ne convinge de ordinea și finalitatea care domnesc pretutindeni. Cine

nu va recunoaște d. ex. că ochiul, acest minunat aparat fotografic, este făcut ca să reproducă imaginile obiectelor care ne înconjoară ? Că urechea cu cele 6.000 de coarde ale ei (fibrele lui Corti) este un admirabil instrument acustic, care percepe dela cele mai joase până la cele mai înalte sunete ? Dar uimitoarea corelațiune dintre suflet și trup ? Cât despre minunile săvârșite din instinct la diferite animale, ar trebui să reproducem aproape întreaga zoologie descriptivă, ca să ne facem o idee completă de ele. Aceleași minuni și încă și mai mari descoperim, dacă contemplăm corpurile cerești și lumea nesfârșit de mică. Soarele care este de aproape un milion și jumătate de ori mai mare decât pământul și care dimpreună cu cele opt planete, care gravitează în jurul lui, ocupă cam 22 de milioane de kilometri în spațiu, nu este decât o părticică din infinit. Între cele vreo 31 de milioane de stele sunt multe cu mult mai mari decât soarele și la distanțe mult mai mari dela pământ. Și totuși, toate se supun aceleiași legi a gravitațiunii, care face ca piatra aruncată în aer de mâna omului să cadă pe pământ, ca atomii sau electronii să stea la o anumită depărtare unii de alții, ca să dea densitatea mai mare sau mai mică a corpurilor etc.

Ordinea și finalitatea lumii nu pot fi produsul materiei sau al întâmplării, pentru că materia este lipsită de cupetare și întâmplarea de asemeni, pe când ordinea și finalitatea presupun o inteligență și o voință, care să tindă către ea. Trebuie dar să existe mai presus de lume un infinit de înțelept rânduitoare și acesta este Dumnezeu. Acest rânduitoare al lumii nu poate fi decât unul singur, pentru că întreaga structură a lumii arată o desăvârșită unitate. El trebuie să fie totodată o ființă personală, inteligentă, atotputernică și bună, căci numai o astfel de ființă a putut face lumea cea atât de bogată în frumuseți și variată în forme. „Când privim cerul și stelele — zice Cicero — ce poate fi mai clar și mai evident decât

că este o ființă superioară înzestrată cu inteligență desăvârșită, de care sunt cârmuite toate ?“

Argumentul teleologic a fost formulat întâia oară de Socrat, iar ucenicul său, Platon, i-a dat o mare dezvoltare. Sfânta Scriptură îl folosește adesea din care cauză el se numește și „argument biblic“. Insuși Kant, care nu admite niciun argument rațional pentru dovedirea existenței lui Dumnezeu, îl consideră ca „cel mai vechiu, cel mai puternic, cel mai potrivit minții omenesti și care merită respectul tuturor timpurilor“.

Impotriva acestui argument s'au ridicat asemeni mai multe obiecțiuni.

S'a zis mai întâi că *ordinea și armonia din lume ar fi produsul hazardului sau al întâmplării*. Hazardul însă este tocmai antipodul ordinei, pentru că este lipsit de continuitate și de statornicie și ca atare nu poate produce ordinea. Încă din vechime, Cicero zicea, că mai lesne va crede că *Iliada și Odiseia au luat naștere dintr'o cantitate de litere aruncate la întâmplare, decât că lumea a fost produsă de întâmplare*. Dacă întâmplarea a făcut lumea — continuă el — pentru ce azi nu mai face măcar o casă sau o colibă ? Iar Victor Hugo numește hazardul „o mâncare pe care cei șmecheri o servesc proștilor“.

S'a zis asemeni că, *ordinea ar fi produsul materiei*, care ar avea în sine un impuls spre organizare și o finalitate inconștientă. Ordinea și finalitatea presupun însă inteligență, pe care materia brută n'o are și nici n'o poate produce, cum nu poate produce nici măcar viața. Și apoi, care ar fi în acest caz, *originea legilor*, căroră trebuie să se conformeze materia, spre a se produce ordinea, și a scopului, pe care ea trebuie să-l aibă în vedere, spre a putea fi vorba de finalitate ?

În fine, s'a tăgăduit existența scopului, și a armoniei în natură, iar ordinea s'a pretins că este rezultatul evoluției materiei. În ce privește ordinea, văzurăm că ea nu poate fi produsul materiei ; în ce privește existența sco-

pului și a armoniei, să vedem dacă evoluționiștii, care le tăgăduesc, au dreptate. Legile fizice și chimice, care guvernează gravitația, electricitatea, căldura, lumina, cristalizațiunea, afinitatea atomică, raporturile dintre volum și greutate etc. în lumea anorganică ; combinarea armonică a corpurilor chimice pentru a forma celule ; coordonarea celulelor pentru a forma organe în stare de a exercita funcțiuni speciale ; subordonarea tuturor organelor și funcțiunilor în ordinea asigurării vieții, etc., în lumea organică ; condiționarea regnului animal de cel vegetal și al celui vegetal de cel mineral etc., etc., sunt tot atâtea fapte, care evidențiază ordinea și finalitatea din lume pentru cine nu-și închide ochii în fața realității. Să ascultăm ce zice în privința finalității organelor simțurilor doi mari cugetători și învățați francezi, poetul *Sully Prudhomme* și fiziologul *Charles Richet*, fost profesor la facultatea de Medicină din Paris : „E cu puțință să se tăgăduiască cum că ochiul este făcut ca să vadă ? Ar fi, după părerea noastră, să se cadă într'un exces fantastic de absurditate, dacă s'ar presupune că nu este un raport dela cauză la efect între ochiu și vedere. Nu e din întâmplare că ochiul vede. Este un întreg angajament de părți, un minunat mecanism în totul și în amănuntele cele mai mici care ne permite să afirmăm cu certitudine : că ochiul este făcut ca să vadă... Am luat ochiul de exemplu, dar am putea lua orice alt organ, ca d. ex. urechea, inima, stomacul, creierii, mușchii... Adaptarea organului la funcțiunea sa este atât de perfectă, încât concluziunea unei adaptări nu întâmplătoare, ci voite, se impune" ¹⁾. „Care plantă, care animal, care element nu poartă pecetea Aceleia pe care Platon l-a numit Eternul Geometru ?” — se întreabă *Voltaire*. „Insecta cea mai neînsemnată este o mașină ale cărei resorturi sunt făcute exact unul pentru altul... Ea trăiește în virtutea unei arte pe care noi nu putem nici s'o imităm, nici s'o înțelegem, dar viața sa are un raport imediat cu întreaga natură, cu elementele, cu

astrele a căror lumină ea percepe. Dacă aceasta nu este imensitate, unitate de plan care dovedește un autor inteligent, imens, unic, să mi se demonstreze contariul. Dovezi împotriva unei inteligențe supreme nu s'au adus niciodată" ²).

Argumentul teleologic dovedește dar existența lui Dumnezeu ca ființă personală și sprituală, adică înzestrată cu inteligență și voință.

DE CITIT. Dumnezeu cel veșnic, necuprins, atotștiutor, a trecut pe dinaintea mea. Nu l-am văzut în față, dar reflexul lui cuprinzându-mi sufletul, m'a aruncat în înmărmurirea admirațiunii. Am urmărit ici și colea urmele sale în lucrările creațiunii. Și în toate aceste opere, cihar în cele mai mici, mai imperceptibile ce putere ! ce înțelepciune ! ce perfecțiune nespusă ! Am observat cum ființele insufletește se supun regnului vegetal și se înlanțuesc de el, iar vegetalele se suprapun minéralelor, care sunt în măruntaiele globului, în timp ce acesta gravitează într'o ordine invariabilă în jurul soarelui, căruia îi datorește viața. În sfârșit, am văzut soarele și toate celelalte astre, întreg sistemul solar imens, incalculabil în infinitatea sa, mișcându-se în spațiu, suspendat în vid de un prim motor incomprehensibil : Ființa ființelor, Cauza cauzelor, Conducătorul și Guvernatorul universului, Stăpânul și Autorul oricărui lucru din lume... Toate lucrurile create poartă pecetea înțelepciunii și a puterii sale și sunt totodată visteria și argumentul fericirii noastre. Folosul ce ele aduc, atestă bunătatea celui ce le-a făcut, frumusețea lor demonstrează înțelepciunea lui, în timp ce armonia, conservarea, dreptele proporțiuni și fecunditatea lor nesecabilă proclamă înțelepciunea acestui mare Dumnezeu.

Vreți să-i ziceți Providență ? Acesta-i numele său și numai sfatul său explică lumea. E drept să credem, că există un Dumnezeu imens, etern, pe care nicio ființă nu l-a născut, nimic nu l-a creat, fără de care nimic nu există, care a făcut și rânduit această operă universală. El nu poate fi văzut de ochii noștri, pe care-i umple totuși de lumina sa. Singură cugetarea îl poate pricepe. În acest altar adânc se ascunde măreția sa.

LINE

În „Dumnezeu în natură“ al lui Camille Flammarion.

Nota 1. — În lucrarea publicată de amândoi acești învățați sub titlul : „Le problème des causes finales“ Paris, Alcan, 1902. Asupra

acestei chestiuni se mai pot consulta : *Paul Janet* ; „*Les causes finales*“ ; *De Coster* : „*Le problème de la finalité*“ ; d-rul *N. C. Paulescu* în lucrarea cu același titlu din colecția : *Science et religion* și *Abbé Moreux* : „*Les confins de la science et de la foi*“.

Nota 2. — Citat tot după *E. Valvekens* : „*Foi et Raison*“, pag. 281.

XI

ARGUMENTUL MORAL ȘI ONTOLOGIC

1. *Argumentul moral* se sprijine pe existența și postulatele conștiinței morale și se formulează în mai multe feluri. Una din formele lui cele mai obișnuite este aceasta :

a. *Existența și funcțiunea conștiinței* sunt fapte netăgăduite. Ea este judecătorul nediscutat căruia se supun toți, căci cine nu-i ascultă poruncile, e aspru mustrat de ea. Conștiința nu depinde de noi, adică de voința noastră, pentrucă nu-i putem porunci, ci ea ne poruncește nouă. Originea ei nu poate fi deci în sufletul nostru, ci în afară și mai presus de noi, în Dumnezeu, ființa absolut morală, al căruia glas ne vorbește prin ea și dela care ea își are autoritatea cu care ni se impune.

b. Conștiința ne dă *noțiunile de bine și de rău, de drept și de nedrept, de moral și de imoral*, etc. De aceste noțiuni sunt legate în mod necesar noțiunile de virtute și păcat, de merit și vină, de răsplată și pedeapsă și de un Legiuitor și Judecător suprem, care a pus în om aceste noțiuni și care distribue recompensele și pedepsele, adică aplică sancțiunea, în chip absolut drept. Se întâmplă conștiinței să se rătăcească sau, mai exact, să se pervertească din cauza păcatului și astfel să prezinte ca bun, drept, moral, ceea ce este rău, nedrept și imoral, dar în asemenea cazuri ea mustră cu aceeași tărie abaterea dela poruncile ei, ca și când nu e pervertită și servește de busolă moralității și de străjer neadormit al legii morale.

Aceasta ne-o atestă sfântul apostol Pavel prin cuvintele : „Păgânii cei ce n’au lege, din fire fac ale legii. Neavând lege, ei singuri își sunt lege, ceea ce arată fapta legii scrisă în inimile lor...” (Romani 2, 14, 15). — „A fost întotdeauna convingerea bărbaților cu adevărat înțelepți — zice Cicero — că legea morală nu este ceva inventat de oameni sau introdus de popoare, ci ceva veșnic, de care trebuie să se conducă toată lumea. Ultima ei temelie este dar în Dumnezeu, care poruncește și oprește. Și această lege este așa de veche, ca duhul lui Dumnezeu însuși”.

c. Kant a formulat acest argument astfel : Virtutea trebuie răsplătită cu fericire, iar viciul pedepsit. Aceasta cere în mod imperios conștiința. În viața pământească însă, virtutea nu este întotdeauna sau nu este pe deplin răsplătită, așa ca omul virtuos să fie fericit. Tot asemenea, viciul nu este întotdeauna pedepsit. Ba, de multe ori se întâmplă ca virtutea să fie pedepsită, iar viciul răsplătit. Trebuie dar să existe o altă lume, în care faptele să fie răsplătite după dreptate și o Ființă atotputernică și dreaptă, care să răsplătească pe fiecare după faptele sale.

Pe argumentul acesta se sprijine în deosebi religiunea naturală, spre a dovedi existența lui Dumnezeu. El dovedește mai mult decât celelalte, pentru că prin el ne încredințăm nu numai că Dumnezeu există, ci că este și absolut moral și drept.

S’a obiectat că originea conștiinței s’ar putea explica pe cale evoluționistă sau raționalistă și că ea nu mai este atunci o dovadă pentru existența lui Dumnezeu. — Dar încercările de a deduce conștiința din simpatie sau solidaritate, din plăcere sau interes, sau de a o transforma în funcțiune intelectuală n’au dus la niciun rezultat. Ea este și rămâne promulgarea internă a legii eterne, revelațiunea naturală a lui Dumnezeu în noi, cum zice Rousseau : „Conștiință ! conștiință ! instinct divin, glas nemuritor și ceresc ; călăuză sigură a unei ființe igno-

rante și mărginite, dar inteligentă și liberă ; judecător infalibil al binelui și al răului, care faci pe om asemenea cu Dumnezeu ! Tu ești care faci superioritatea firii omului și moralitatea actelor lui. Fără tine, eu nu simt nimic în mine, care mă ridică deasupra animalelor, decât tristul prilej de a cădea din rătăcire în rătăcire, ajutat de o minte fără regulă și de o rațiune fără principii“.

S'a căutat de asemeni să se tăgăduiască necesitatea unei sancțiuni supranaturale și deci și a lui Dumnezeu ca judecător și răsplătitor al faptelor omenești, susținându-se, că sun't deajuns sancțiunile legilor și ale conștiinței. — Dar, fără ideea de Dumnezeu, ca judecător și răsplătitor, nu există mobil destul de puternic, ca să ne determine la practicarea virtuții, nici frâu atât de tare, ca să ne oprească dela păcat.

2. *Argumentul ontologic* ¹⁾. În mintea noastră există idei universale, necesare, apriorice, sau principii, ori categorii ale cugetării, cum le-a numit Kant. Acestea nu se formează prin abstracțiune din impresiunile primite prin simțuri, ci există deodată cu sufletul, cu rațiunea însăși. Ele n'au nevoie să fie demonstrate, ci sunt evidente prin ele însăși și formează legile constitutive după care se conduce inteligența. În această categorie intră ideile de adevăr, bine, frumos, drept, etc., noțiunile de cauză, substanță, infinit, etc., cum și propozițiuni, ca : orice efect presupune neapărat o cauză, orice fenomen o substanță, etc.

Logica ne învață că deducțiunile făcute din aceste idei sau principii sunt admisibile. În acest fel se fac în matematici deducțiuni din axiome. Tot astfel și în morală se deduc din ideile de drept și nedrept și din corelatele lor, recompensă și pedeapsă, ideea de libertate și responsabilitate morală, ca și cea de recompense și pedepse în viața viitoare. Pe această cale au procedat la conchiderea existenței lui Dumnezeu, dela anumite idei aflate în suflet, unii cugetători de seamă ca : *fericitul Augustin*,

teologul scolastic *Anselm de Canterbury* și filosofii *Descartes*, *Leibnitz*, *Christian Wolf*, *Cousin* ș. a. Astfel, constatându-se în suflet ideea de o ființă absolută, infinită, perfectă, atotputernică, prea dreaptă, prea bună, prea sfântă, etc., s'a conchis, că o asemenea ființă — care nu e decât Dumnezeu — trebuie să existe în realitate. Argumentul s'a numit ontologic, pentru că pleacă dela ceea ce este (τὸ ὄν) în minte. El este mai abstract decât celelalte argumente și are putere de convingere mai mult pentru mințile deprinse cu operațiunile logice.

Impotriva acestui argument s'a obiectat mai întâi, că *nu oricărei idei din mintea noastră îi corespunde ceva în realitate*. Dacă îmi închipui că undeva în ocean — obiecta un călugăr cu numele *Gaunilo* lui *Anselm* — există cea mai mare și mai frumoasă insulă, nu urmează că ea și trebuie să existe în realitate. Sau cum obiecta *Kant* ; dacă îmi închipui că am 100 de taleri (monede) în buzunar, nu însemnează numaidecât că îi și am. — La aceasta se răspunde : E adevărat că nu oricărei idei îi corespunde ceva în realitate, dar ideii de Dumnezeu trebuie să-i corespundă, pentru că este o idee necesară, cum sunt și ideile de bine, adevăr, frumos, etc. Ideile de insulă și taleri nu sunt necesare și deci nu este constrângător, din punct de vedere logic, ca numaidecât să le corespundă ceva și în realitate.

S'a zis apoi, că *oamenii au în minte și idei de ființe fantastice sau monstruoase*, ca de ex. de balauri, sfincși, titani, centauri, cerberi, etc., care nu există în realitate. — La aceasta se răspunde, că există în realitate toate ființele pe care imaginația le-a combinat sau ale căror însușiri le-a exagerat, ca să dea ființele fantastice sau monstruoase. Există șerpi și șopârle, care înfățișați mai mari și cu însușiri comune, dau ființa imaginară de balaur. Există oameni și lei, ale căror forme fizice combinate dau sfinxul și așa mai departe. Deci, ideea de aceste ființe este lip-

sită de realitate numai în ansamblul, nu și în părțile ei componente.

XII

ARGUMENTUL ISTORIC, PSIHOLOGIC ȘI ALTELE

1. *Argumentul istoric.* Istoria ne atestă că toate popoarele, culte sau barbare, din toate timpurile și din toate locurile, au crezut în Dumnezeu. Iar „*ceea ce toți oamenii țin în chip instinctiv, de adevărat, este un adevăr natural*“, a zis Aristotel. Deci dar, Dumnezeu există.

Universalitatea credinței în Dumnezeu este într'adevăr realitate. „*Priviți pe fața pământului — a zis Plutarh — și veți vedea, poate cetăți, fără ziduri, fără legi. Veți întâlni popoare care nu cunosc scrierea și întrebuințarea banilor, dar un popor fără Dumnezeu n'a văzut încă nimeni*“¹⁾. „*Nu este niciun popor așa de sălbatic — zice Cicero — ca să nu creadă într'un Dumnezeu, chiar dacă nu știe ce fel este*“. Descoperirile de pământuri noi și populații necunoscute, din zilele lui Plutarh și Cicero, și până azi, confirmă în totul cuvintele lor. „*Ateismul nu există nicăieri decât în stare eratică*“, zise Quatrefages. „*Pretutindeni și totdeauna masa popoarelor n'a fost atinsă de el. Nicăieri nici vreuna din marile rase omenești, nici chiar vreo parte oricât de mică din ele, nu este atee*“²⁾. Același lucru îl afirmă și Preistoria. Inmormântarea, punerea a tot felul de lucruri în mormânt alături de mort și trepanația³⁾ sunt dovezi incontestabile, că omul preistoric a avut credință în Dumnezeu și în nemurirea sufletului. Intermediată pe universalitatea credinței în Dumnezeu, Antropologia modernă numește pe om, de acord cu unii părinți bisericești, animal religios.

Felul în care diferitele popoare și hoarde omenești își închipue pe Dumnezeu, ca și cultul ce-i dau, este fără

îndoială, diferit, dar oricum ar fi, nu există niciun neam de oameni fără credință în Dumnezeu. Acestui argument i se mai zice și „*de consensu gentium*“.

S'a obiectat că, *nu toate credințele universale sunt întemeiate pe adevăr*, că sunt și credințe care s'au dovedit greșite. Așa ar fi de ex. superstițiile în genere și părerea că pământul e de forma unui disc, că e nemișcat și că soarele și planetele s'ar mișca în jurul lui, etc. Răspundem că superstițiile nu sunt universale, **pentru**că nu sunt crezute decât de oamenii fără cultură și slabi la minte, iar credința că pământul ar fi ca un disc și imobil și că celelalte corpuri cerești ar gravita în jurul lui, *este de fapt o chestiune de Astronomie*, care se explică perfect prin iluziunea sensurilor care nu influențează întru nimic viața practică și nu stă în cale niciunui interes material ⁴⁾, și care este accesibilă numai oamenilor de știință. Când Copernic și Galilei au dovedit falsitatea ei, ea a încetat de a mai fi profesată. Cu totul altfel este credința în Dumnezeu, care este universală și purreligioasă, **pentru**că oamenii de pretutindeni și totdeauna, de pe orice treaptă de cultură, au crezut și cred în Dumnezeu, iar Ateismul este o excepție foarte rară și ceva individual.

O altă obiecțiune este că *religia și-ar putea avea originea în ignoranță, în frica de necunoscut, sau* că ar fi inventată de oamenii de stat sau de preoți, etc., și că deci universalitatea ei nu implică numai decât și existența reală a lui Dumnezeu. — Dar mai întâi, *dacă* religiunea ar avea o astfel de origine, ea n'ar putea fi universală și al doilea, ea ar fi trebuit să înceteze îndată ce i s'ar fi dat pe față originea. Noi vedem însă pe de o parte, că religiunea dăinuiește neconținut în lume și că nu e niciun indiciu serios, că va înceta cândva să existe; iar pe de altă parte că învățații tuturor timpurilor — care s'ar fi putut debarasa de religiune, dacă ea s'ar întemeia pe vreo eroare sau ar fi ceva pur omenesc — au fost, în

marea lor majoritate și sunt, oameni religioși. Cunoscutul naturalist german contemporan, D-rul Dennert, secretarul Ligii kepleriene (Keplerbund), a făcut în această privință o foarte interesantă anchetă. El a examinat părerile și atitudinea față de religie a celor mai mari învățați : naturaliști, fizicieni, chimiști, matematicieni, astronomi, medici, ingineri, etc., „și rezultatul la care a ajuns este următorul : din 300 de învățați, 242 au fost credincioși, numai 17 au fost necredincioși, iar în privința restului de 41 nu s'a putut stabili dacă au avut sau nu vreo convingere religioasă ⁴⁾.

În fine s'a obiectat că, *credința religioasă a omenirii a fost mai mult politeistă. Politeismul este însă de fapt negarea divinității. Concluzia ar fi că religiunea nu e universală și că nu se poate deduce prin urmare că Dumnezeu există.* — Istoria și mitologia, ca și studiul aprofundat al religiunii triburilor sălbatice de azi, dovedesc din contră, că monoteismul este forma primitivă a religiunii, că deci toate popoarele au crezut la început într'un singur Dumnezeu și că unele din ele au păstrat-o neîntrerupt, fie sub forma de religiune oficială și publică, fie sub cea de mistere ⁵⁾.

2. *Argumentul psihologic* conchide la existența lui Dumnezeu din trebuința ce simte sufletul de a avea un Dumnezeu, în adorarea căruia găsește unica sa satisfacțiune. Acest adevăr a fost exprimat de bătrânul Omer în cuvintele : „*Toți oamenii doresc de zei*“, iar fericitul Augustin îl confirmă când exclamă : „*Inquietum est cor meum, Domine, donec requiescat în te*“. Istoria ne învață și observațiunea de toate zilele ne dovedește de asemeni, că omul nu poate trăi fără ideea de Dumnezeu. Chiar cei care se fălesc cu ateismul sau cu necredința totală, au un Dumnezeu pe care-l adoră, căruia își închină toată viața lor. Acest Dumnezeu nu este însă cel adevărat, ci materia, sau interesul, ori plăcerea.

3. *Argumentul noetic* care are ca punct de plecare

existența adevărului, independența lui de cugetarea noastră și acțiunea constrângătoare pe care el o exercită asupra cugetării.

Nu numai în logică și în matematică, ci și în morală există adevăruri, care n'au nevoie de a fi demonstrate ca atare, care sunt evidente prin ele înșile. Așa sunt de ex. propozițiunile : Cercul e rotund, partea e mai mică decât întregul, cele trei unghiuri ale unui triunghi sunt egale cu două unghiuri drepte, liniile paralele nu se întâlnesc, binele trebuie făcut și răul evitat, etc. Adevărurile de acest fel nu sunt produse ale cugetării noastre, pentru că subsistă independent de noi și chiar de timp. Pretutindeni și întotdeauna cât vor fi ființe cugetătoare, vor trebui să admită neschimbat aceste adevăruri. Precum cugetarea sau rațiunea nu este producătoarea adevărului tot astfel nu este regulativul lui. Nu adevărul se orientează după cugetare, ci cugetarea după adevăr. Neconformarea cugetării cu adevărul duce la minciună, rătăcire, absurd. Adevărul nu e ceva subiectiv, pentru că e recunoscut și admis de toți oamenii normali la minte. El nu depinde nici de obiectele la care se referă, pentru că acestea sunt trecătoare, schimbătoare, pe când el e veșnic. — Aceste însușiri ale adevărului își găsesc explicațiunea lor deplină numai dacă admitem că există o ființă absolută dela care el purcede și care exercită prin el influența sa asupra cugetării. Această ființă trebuie să posede între alte însușiri și pe acelea pe care le are adevărul : neschimbalitatea și veșnicia. Acesta este Dumnezeu.

4. *Argumentul ab utili* deduce necesitatea teoretică, a afirmațiunii despre existența lui Dumnezeu din folosul practic adus de religiune individului și societății. Contra sofistilor și scepticilor care au susținut că, credința în Dumnezeu este nu numai nefolositoare, ci chiar dăunătoare, s'a susținut că ideea de Dumnezeu a adus nespuse de mari foloase omenirii și din răsturnarea acelei sus-

țineri s'a conchis indirect la existența lui Dumnezeu. Astfel, Montesquieu, în scrierea sa „*L'esprit des lois*“ arată — în contra lui Hobbes, Bayle, Mandeville și alții — cât de mare este folosul adus omenirii de religiune, iar Voltaire a zis că : „*Dacă Dumnezeu n'ar exista, ar trebui inventat*“.

Nota 1. — Acest acord universal este cu atât mai izbitor, cu cât oamenii sunt în desacord aproape asupra tuturor celorlalte chestiuni, cum o spune în frumoase cuvinte scriitorul bisericesc Maxim de Tir : „Se deosebesc între ele de popor, oraș de oraș, familie de familie, individ de individ, și chiar fiecare om nu e totdeauna de acord cu sine însuși. Ei bine ! observați că, cu toată această mare luptă de păreri, toate părerile și toate legile sunt de acord asupra punctului, că este un Dumnezeu, rege și părinte al tuturor lucrurilor. Grecul și barbarul, continentalul și insularul, înțeleptul și nătângul mărturisesc într'un glas existența lui. Dacă, de când e lumea, au fost doi sau trei nenorociți de atei, speța lor e josnică, cinică, descreierată, stearpă. pândită de moarte“ (Dissertatio I). Privitor la argumentele raționale pentru dovedirea existenței lui Dumnezeu e de consultat : Preotul Nedelea Georgescu : „Argumentele pentru dovedirea existenței lui Dumnezeu“ în „Biblioteca pentru toți“.

Nota 2. — În lucrarea sa : „*L'espèce humaine*“, cap. 35.

Nota 3. — Trepanația este o operație chirurgicală, care constă în găurirea sau scoaterea unei bucăți de os din craniu. La multe fosile omenești se găsește scos sau găurit osul frontal. S'a stabilit că aceasta se făcea de teama ca mortul să nu se prefacă în strigoiu. Exista dar credința într'o viață a omului după moartea trupească. Apoi punerea în mormânt a tot felul de lucruri, care se credea că servesc mortului în cealaltă viață, cum și așezarea cadavrelor cu fața spre răsărit, care presupune un ritual stabilit, sunt dovezi că omul avea și credința în Dumnezeu, pe lângă cea în nemurirea sufletului.

Nota 4. — S'a zis de mult, că dacă legile geometrice s'ar opune sentimentelor și intereselor noastre, cum se opun legile morale, ele ar fi fost contestate și combătute cu vehemență.

XIII

ATEISMUL

1. *Ateismul* (α = fără și $\theta\epsilon\acute{o}\varsigma$ — Dumnezeu) este tăgăduirea pur și simplu a existenței lui Dumnezeu. Aceasta se poate face în două feluri : cu cuvântul și cu fapta. Cu fapta e atunci când cineva trăiește fără teamă de Dumnezeu. Ateismul practic este mai frecvent, pe când cel teoretic este foarte rar, pentru că rațiunea nu se poate mulțumi numai cu negarea, lui Dumnezeu, ci trebuie să admită altceva în locul său, pentru ca să-și explice originea și rânduiala lumii.

Ateismul este, după cum declară un cunoscut ateu contemporan, *Felix le Dantec*, o predispoziție sufletească înăscută, pe care el nu se sfiește a o numi *infirmitate*, ori chiar *monstruozitate* ¹⁾.

Argumentul pe care se întemeiază Ateismul este, că Dumnezeu nu există, pentru că nu poate fi priceput. Dar câte lucruri sunt în lume pe care nu le pricepem și ele totuși există ?

2. *Materialismul* susține că nu există nimic, afară de materie și de combinațiile ei. El tăgăduiește, dar, atât existența lui Dumnezeu cât și a sufletului omenesc.

Întru cât tăgăduiește existența lui Dumnezeu ca creator și providențiator al lumii, materialismul ia numele de *cosmologic*, iar întru cât tăgăduiește existența sufletului omenesc, ca substanță spirituală, deosebită de materie, se numește *antropologic*.

Afirmațiunea de bază a materialismului, că materia este singura existență reală și că prin ea se explică totul, nu se poate susține, pentru că el n'a putut răspunde mulțumitor la întrebarea : *Ce este materia ?* *Ipoteza mecanică* susține că materia constă din atomi, adică din niște minuscule entități materiale, invizibile și indivizi-

bile. Dar dacă atomii sunt invizibili, cum se poate constata existența lor prin experiența simțurilor, singura admisă de materialism? De unde se știe apoi, că sunt indivizibili și cum ar putea fi astfel, dacă sunt materiali? În sfârșit, dacă atomii sunt materiali, nu s'a răspuns la întrebarea: Ce e materia? După *ipoteza dinamică*, atomii sunt centre de forță sau energie. Dar cum se transformă energia, care n'are dimensiuni, în corpuri, care ocupă un loc în spațiu și au dimensiuni?

Orice ar fi materia în sine, însușirea ei fundamentală este *inertia*. Prin urmare, ea nu s'a putut pune singură în mișcare, ca prin diferite combinații să producă corpurile.

Apoi ea nu e veșnică, ci se distruge încetul cu încetul, cum a dovedit-o descoperirea radiului, și nefiind veșnică, nu e necreată sau necauzată și nu poate produce din sine totul...

În fine ipoteza lui Kant și Laplace, care încearcă să explice formarea corpurilor cerești din materie, pe cale pur mecanică, are o mulțime de lacune.

Afirmațiunea materialismului antropologic, că viața este produsul materiei, sau că rezultă din materia anorganică, prin generații spontanee, a fost spulberată pentru totdeauna de Pasteur; iar temeiurile care se invoacă pentru susținerea, că sufletul ar fi un produs sau o secrețiune ori o funcțiune a creierului sau, mai exact, a sistemului nervos, nu pot sta în picioare în fața adevăratei științe.

Nici *tovărășia cu darwinismul*, pentru a explica originea și dezvoltarea vieții pe cale evolutivă, n'a putut da materialismului caracter științific.

Darwinismul, ori evoluționismul sau transformismul, cum se mai numește, este o ipoteză filosofică, concepută de naturaliștii Lamarck și Darwin și adoptată de materialişti, pentru a explica originea și evoluția vieții pe cale naturală. Dintr'o celulă primitivă — care după

Darwin, a putut fi creată de Dumnezeu ²⁾ — s'au născut ființe simple, până ce, după trecere de zeci de milioane de ani, s'a ajuns la om, al cărui strămoș ar fi maimuța. Lupta pentru existență, selecțiunea, ereditatea, și mediul geografic sau fizic ³⁾ ar fi factorii hotărâtori în evoluția vieții. — Naturaliștii de seamă nu recunosc însă transformismul sau îl primesc într'o formă, care-i schimbă cu totul caracterul. Astfel Yves Delage († 1920), mare zoolog francez, zice: „Recunosc fără ezitare, că nu s'a văzut o specie dând naștere alteia, nici transformându-se într'alta și că nu există nicio observațiune absolut formală, că aceasta ar fi avut loc cândva. Înțeleg o speță adevărată, fixă, ca speciile naturale și care să se mențină ca ele, fără ajutorul omului“ ⁴⁾. Iar un naturalist, transformist ca și Delage, vorbind de descoperirea de ființe de tranziție între specii, zice: „Aceste strălucite perspective nu sunt în fond decât miraje amăgitoare. Căci, mai întâi există un lanț al ființelor? Eu mi-am exprimat deja îndoiala în această privință“ ⁵⁾. O ipoteză nouă, numită a mutațiunii, emisă de botanistul olandez De Vries, plecând dela observațiuni făcute asupra florilor, susține că se produc specii nouă în chip brusc sau dintr'odată, ceea ce e cu totul contrariu transformismului. Prin urmare, transformismul este o simplă ipoteză neconfirmată încă. Cu toate acestea, materialismul a adoptat-o, a modificat-o și o susține. Astfel E. Haeckel († 1916), leaderul materialismului, susține că prima celulă s'a născut din materia anorganică. Un prieten al său, naturalistul englez Huxley († 1895), crezuse chiar că a descoperit pe fundul mării secretul nașterii vieții din materie și cea mai elementară ființă monocelulară, căreia îi dăduse numele de *Batybius Haeckeli*. În curând însă se convinge că se înșelase și că n'avusese de a face cu o ființă, ci numai cu secrețiunea unor bureți ⁶⁾. Haeckel a imaginat și un arbore genealogic al ființelor, care ar vâdi descendența lor unele dintr'altele, dar aproape nu e naturalist

care să-l admită ⁷⁾. În fine, Haeckel a instituit chiar o religie monistă, cu *Adevărul*, *Binele* și *Frumosul* ca Divinitate, cu temple pe ai căror pereți sunt pic ate radiolari, infuzorii și alte vietăți. — Toate acestea dovedesc că materialismul nu e nici științific, nici serios ⁸⁾.

Alte două sisteme de cugetare, care nu tăgăduesc de-a-dreptul existența lui Dumnezeu, ci numai o reprezintă greșit, sunt : deismul și panteismul.

3. Deismul recunoaște un Dumnezeu personal și creator al lumii, dar susține că după ce a făcut lumea și a pus în mișcare mecanismul cosmic, El stă de-o parte și nu se amestecă în conducerea ei. Deismul tăgăduiește dar existența minunilor, posibilitatea revelației și întruparea Mântuitorului, pentru că acestea ar fi o intervenire a lui Dumnezeu în lume. Idei deiste găsim și în vechime la filosoful grec *Epicur* și la poetul roman *Lucretius*, dar ca sistem el s'a dezvoltat mai întâi în Anglia în veacurile XVII și XVIII, de unde a trecut apoi și pe continent, în deosebi în Franța și în Germania. Promotorul lui în Anglia a fost lordul *Herbert of Cherbury*, iar susținătorii săi cei mai vajnici de pe continent au fost *Voltaire* și *Rousseau*.

Deismul este greșit, pentru că, dacă Dumnezeu ar sta înafară de lume și indiferent față de ea, ar urma că e mărginit și în spațiu — nefiind în lume — și ca putere — neintervenind în lume și — e lipsit de dragoste față de om, creatura sa cea mai aleasă de pe pământ, nevenindu-i într'ajutor, ca să-l scape din mrejele păcatului.

4. Panteismul (πᾶν = tot și θεός = Dumnezeu) învață că Dumnezeu nu este ceva personal și deosebit de lume, ci este numai substanța lumii, așa încât totul este Dumnezeu și Dumnezeu este totul. Deosebirile ce observăm în lume între lucruri și ființe sunt simple moduri de existență, păreri subiective, închipuiri, pentru că reală este numai substanța divină.

Sub această formă se prezintă panteismul autentic, care poartă și numele de panteism acosmistic sau acosmism (dela α = fără și $\kappa\omicron\sigma\mu\omicron\varsigma$ = lume), pentru că afirmă numai existența lui Dumnezeu ca ceva real, pe când lumea se pierde în el. Afară de aceasta mai există și o altă formă de panteism numit pancosmistic (dela $\pi\acute{\alpha}\nu$ = tot și $\kappa\omicron\sigma\mu\omicron\varsigma$ = lume), pentru că învață că realitatea unică este lumea, pe când Dumnezeu se pierde în ea. În această formă, panteismul se confundă cu materialismul.

Admițând existența unui singur principiu pentru explicarea lumii, panteismul mai poartă și numele de *monism* ($\mu\acute{o}\nu\omicron\varsigma$ = singur) și anume de *monism panteistic*, spre deosebire de monismul materialist.

Panteismul este vechiu în istoria cugetării omenirii, căci îl găsim în India, în școala filosofică numită Vedanta, în Grecia, la filosofii eleați, stoici și neoplatonici; în Creștinism, la ereticii gnostici și manihei; la filosofii moderni: Giordano Bruno, Spinoza, Fichte, Schelling și Hegel; într-o formă deosebită la Schopenhauer și Hartmann; apoi la Cousin, Gioberti, ș. a., cum și la mulți poeți și literați, ca d. p. la Goethe și chiar la unii din marii teologi protestanți, ca Schleiermacher.

Fiind atât de vechiu și răspândit, panteismul a fost formulat în diferite chipuri, în fond el este însă același.

Ca sistem de cugetare, panteismul este greșit din mai multe puncte de vedere.

Mai întâi, el confundă pe Dumnezeu cu lumea, ceea ce este un nonsens, căci infinitul nu poate consta din finită și infinită?

Al doilea, nesocotește principiul logic al contrazicerii, după care un lucru nu poate fi în același timp în două feluri, ca d. p. și bun și rău, și dulce și acru, și alb și negru, etc. Cum poate fi dar substanța divină în unul și același timp și simplă și compusă, și rațională și brută, și moartă și vie, și schimbătoare și neschimbătoare, și finită și infinită?

Al treilea, contrazice conștiința de sine a omului, care-i spune că el este o ființă aparte, individuală, că el singur este cel ce cugetă, simte, voiește, acționează într'un fel sau altul, că este deosebit de toate celelalte ființe și lucruri, că nu formează un tot cu ele.

Al patrulea, contrazice principiul individuațiunii, după care nu există în lume două ființe sau două lucruri absolut asemenea sau identice. Două boabe de nisip, două cristale, două fire de iarbă, două celule nu se aseamănă în totul. De unde această deosebire, dacă la temelia totului stă substanța unică?

In fine, panteismul este periculos prin consecințele sale practice, căci nimicește religiunea și moralitatea.

Nimicește religiunea, pentrucă substanța divină, unicul substrat al lumii — după panteism — vine la conștiința de sine numai în om, așa că neexistând un Dumnezeu personal, omul n'are pe cine să adore, sau trebuie să se adore pe sine însuși, ca ultima expresie a substanței universale.

Nimicește moralitatea, pentrucă omul n'are înaintea cui să fie răspunzător de faptele sale, iar acestea nu pot fi nici într'un caz rele, pentrucă sunt în unul și același timp faptele omului și ale lui Dumnezeu.

Lipsind apoi criteriul pentru aprecierea faptelor, nu pot exista nici sancțiuni. Virtutea nu poate fi răsplătită, nici crima pedepsită, așa că ordinea socială e amenințată.

Panteismul este dar periculos și din punctul de vedere social.

Nota 1. — In opera sa : „L'Athéisme“.

Nota 2. — Darwin n'a fost necredincios, ci toată viața sa a rămas, dacă nu creștin practicant, dar un teist convins. Aceasta a dovedit-o nu numai prin scris, ci prin atitudinea din viața sa de toate zilele. Astfel, el a spus odată cuvinte foarte grele cuiva, care-l socotea ateu (Pichard: „Chretien ou agnostique“, pag. 21 în notă). De altfel, în Anglia cei mai mulți transformiști sunt și azi

oameni religioși. și nu se sfiesc de a numi transformismul lor spiritualist, după cum și mulți teologi sunt adepți ai transformismului.

Nota 3. — Prin lupta pentru existență, expresie devenită curentă, se înțelege în evoluționism concurența dintre ființele care trăiesc la un loc și au nevoie în cea mai mare parte de aceleași mijloace de traiu.

Selecțiunea naturală este supraviețuirea în lupta pentru existență a indivizilor mai puternici și mai înzestrați.

Ereditatea este moștenirea urmașilor dela părinții lor a însușirilor caracteristice pe care aceștia le posedă.

Mediul geografic sau fizic este în primul rând clima, apoi apa, solul, vegetația, etc., care au mare influență asupra desfășurării vieții.

Influența exercitată de acești patru factori este netăgăduit mare, cu toate acestea e relativă și nu poate dovedi, că o specie s'a produs dintr'alta și cu atât mai puțin, că viața ar fi luat naștere din materia anorganică.

Nota 4. — In lucrarea sa: „Structure du protoplasme“ (p. 184).

*Nota 5. — Contejan în „Revue scientifique“, 1896. Și mai categorice sunt cuvintele rostite de marele anatomist și antropolog german R. Virchow la congresul internațional al naturalistilor, ținut în anul 1892 la Moscova: „In chestiunea omului, am dat înapoi pe toată linia. Toate cercetările întreprinse în scopul de a găsi continuitatea în desfășurarea progresivă au rămas fără rezultat. Nu există proantropos. Nu există om-maimuță. Lanțul intermediar este o fantomă.“ (Apud Valvekens, op. cit p. 94). Resturile de schelet — craniul, câțiva dinți și un femur — descoperite de doctorul olandez Dubois, în Iava, la doi ani după ce Virchow pronunțase aceste memorabile cuvinte, au fost socotite de Haeckel ca dovadă concretă a ființei intermediare dintre maimuță și om, pe care el a și botezat-o *Pithecanthropus erectus*. Virchow a declarat aceste resturi de patologice, iar mai târziu o naturalistă germană, doamna Zelenka, a dovedit că femurul era de maimuță și că deci ființa cu craniu mic și cu picioare lungi, botezată *Pithecanthropus* și încă și *erectus*, era de domeniul fantaziei.*

Nota 6. — In ce privește imposibilitatea nașterii vieții din materia brută, dovedită peremptoriu de Pasteur, iată ce zice și Virchow, care n'a fost spiritualist, ci liber-cugetător și materialist: „Nu se cunoaște niciun fapt pozitiv, care să stabilească, cum că o masă anorganică, fie ea chiar din societatea Carbon et C-nie (aluzie la Haeckel), să se fi transformat în masă organică... Ni-meni n'a văzut o producție spontană a materiei organice. Și nu

teologii, ci savanții nu admit aceasta“. (Din discursul rostit la Congresul internațional al naturaliştilor la Berlin (reprodus după Valvekens, op. cit. pag. 67, nota 3).

Mai înainte, Lord Kelvin se pronunțase, la congresul din Edinburg, în acest sens: „Știința aduce o mulțime de probe invincibile contra ipotezei generațiunii spontanee, acum ați auzit din gura predecesorului meu în acest fotoliu (de președinte), d-l Huxley. O cercetare minuțioasă n'a descoperit până azi alt principiu din viață decât viața însăși“. (Apud Valvekens, op. cit., pag. 67, nota 3).

Însuși Haeckel recunoaște că „încercările de autogenie (generație spontană) n'au dat până acum niciun rezultat pozitiv“ (Naturliche Schöpfungsgeschichte, în traducerea franceză, pag. 247).

Prin urmare, rămâne tot cum ziceau cei vechi: „Omne vivum ex ovo“ sau mai modern: „Omne vivum ex coelula“.

Către sfârșitul anului 1929 a apărut o carte despre transformism, care a făcut o mare valvă în lumea științifică. Este cartea învățatului francez Louis Vialleton, profesor la facultatea de Medicină din Montpellier. Lucrarea poartă titlul: „L'Origine des etres vivants“. La ce concluzie ajunge Vialleton, o spune subtitlul operei sale, care sună: „L'illusion transformiste“.

Nota 7 — Despre arborele genealogic al lui Haeckel, însuși Carl Vogt, naturalist monist și ateu, zice: „Acest arbore atât de complet și bine încheiat n'are decât un defect asemenea cu al calului lui Roland: că n'a existat niciodată. Numeroasele mătci originale ce trebuiesc recunoscute în genealogie nu pot fi reprezentate printr'un arbore. Un stufiș chiar n'ar fi de ajuns, ci trebuie o pădure.“

Nota 8. — Vezi și Edouard le Roy: „Les Origines humaines et l'évolution de l'intelligence“.

OMUL

XIV

NATURA OMULUI : TRUP ȘI SUFLET. — RAPORTUL DINTRE ELE

1. Ființa omului constă din două elemente cu totul deosebite unul de altul : din trup material și din suflet, spiritual.

Trupul omului seamănă mult cu al altor viețuitoare, având în mare parte aceeași structură și aceleași organe care îndeplinesc aceleași funcțiuni. Astfel, omul are, ca toate celelalte ființe din lume, aceleași trebuințe fizice : de mâncare, de băutură, de aer, de lumină, de căldură, etc. Aceeași structură anatomo-fiziologică : ochi, nas, urechi, etc., un aparat circulator cu inimă, vine, artere ; un aparat respirator ; același fel de reproducere, etc. Aceeași compoziție chimică ; în carnea, oasele, sângele trupului omenesc se găsesc oxigen, azot, carbon, fosfor fier, săruri, etc., ca în trupul tuturor ființelor. Privit însă mai de aproape și cu mai multă luare aminte, trupul său este cu mult superior și fără asemănare mai perfect decât al oricărei alte viețuitoare. Un însemnat părinte bisericesc, Sfântul Grigore de Nazianz, descriind măestria cu care e construit trupul omului, ne face un tablou înfiorător al înfățișării, pe care el ar trebui s'o aibă, dacă i-ar lipsi numai mâinile, sau dacă ele n'ar fi așa fel făcute ca să îndeplinească feluritele și prețioasele servicii pe care ele le îndeplinesc și în timp de pace și în timp de războiu. Dacă omul n'ar avea mâini cu care să-și ducă hrana la gură, fața lui ar avea cu totul alt aspect, un aspect sălbatic, căci pentru a se putea hrăni, el ar trebui să aibă sau bot proeminent, buze mari, cărnoase și limba lungă ca

animalele ierbivore, ca să poată smulge iarba ; sau bo
ascuțit, dinți puternici și tăietori și limbă aspră pe margini
și moale la mijloc, ca animalele carnivore ; sau, în sfârșit,
o altă formă de gură decât cea pe care o are acum. Dacă
însă gura ar avea o altă formă, dacă limba ar fi mai
mare, dinții altfel dispuși, omul n'ar putea scoate sune-
tele armonioase, care alcătuiesc graiul, ci ar trebui să
sbiere ca boul, sau să latre ca câinele, ori să miaune ca
pisica, sau să scoată alt sunet nearticulat. Neputând să
grăiască, adică să-și exprime prin cuvinte cugetările, sim-
țirile, dorințele sale, omul ar fi animal ca oricare altul.

Trupul omenesc este dar alcătuit în chip artistic și în
vederea unui scop special : *ca să fie instrumentul su-
fletului, organul său de manifestare și colaboratorul lui.*
Creștinismul și învață despre trupul omului, că a fost
făcut sau creat de Dumnezeu în chip cu totul diferit de
al celorlalte viețuitoare și că va fi părtaș învierii și nemu-
ririi, după judecata de apoi. De aceea el nu desprețuește
și nesocotește trupul, ci recomandă să fie prețuit și în-
grijit, ca să fie totdeauna sănătos și să poată fi un prețios
colaborator al sufletului.

Au fost și sunt religii, ca cea buddhistă, școalele filo-
sofice, ca a neopitagorilor și neoplatonicilor și eretici, ca
gnosticii și maniheii, care învață că trupul omului a fost
făcut din materia rea ; îl numea „*închisoarea sufletului*”
și propoveduiau slăbirea și distrugerea lui prin tot felul
de privațiuni. O asemenea concepție greșită despre ori-
ginea și rostul trupului se întâlnește adesea și în credin-
țele straturilor inculte ale poporului nostru și este rodul
necopt al monahismului rău înțeles. A înțelege însă astfel
rolul trupului, este a înjosi demnitatea omului, a coborî
pe om de pe tronul său de rege al lumii văzute și de
reprezentant al lui Dumnezeu pe pământ.

La o asemenea degradare a demnității omenești duce și
darwinismul sau evoluționismul, după care trupul ome-
nesc ar fi rezultatul unei infinite serii de transformări,

cu alte cuvinte, ar fi de origine animală. Până acum însă nu s'a dovedit în chip sigur, că o ființă de un gen superior se trage dintr'alta de gen inferior și ca atare evoluționismul este o simplă ipoteză științifică, a cărei temelie a început a fi sdruncinată de alte ipoteze.

2. Oricât de mult se aseamănă trupește omul cu maimuța și chiar dacă s'ar asemana și mai mult, el totuși se deosebește de maimuță și de celelalte vietuitoare, constituie un gen aparte și le este superior prin a doua parte constitutivă a ființei sale, prin *sufletul său rațional și spiritual*. Insușirile sufletești sunt însușirile esențiale ale omului și fac deosebire între o ființă sau o grupă de ființe și altele. Precum deosebirea dintre plantă și animal nu rezidă în elementele materiale din care constau amândouă, ci în principiul de viață, în aceea că animalul are viață superioară plantei, tot astfel între om și animal, deosebirea stă pe *tărâmul sufletesc* ¹⁾.

Din punct de vedere sufletesc nu este punct de trecere dela animal la om. Între unul și altul este o deosebire de esență, iar nu numai de grad. Aceasta se arată prin următoarele :

a. Omul cugetă și are idei abstracte, adică este înzestrat cu rațiune, ceea ce lipsește animalului. Animalul are inteligență și sensibilitate, adesea foarte dezvoltate și unele din ele chiar un fel de raționament, dar aceste manifestări sufletești se mărginesc la sensibil, la concret, la individual, nu se pot ridica la transcendent, la abstract, la general. După aceea, multe din actele animalului, care par a avea la bază inteligența, se reduc la instinct, adică se săvârșesc în chip mecanic și inconștient. Omul are idei abstracte și generale sau noțiuni, cum sunt : Dumnezeu, cauză, efect, substanță, existență, timp, spațiu, absolut, infinit, adevăr, bine, frumos, etc. Pe noțiuni se întemeiază științele abstracte ca cele matematice și fizico-naturale, cum sunt : Geometria, Algebra, Mecanica, Astronomia, Calculul infinitesimal, o bună parte de Fizică și Chimie, Meta-

fizica, etc. Puterea sufletească de a elabora idei abstracte și generale sau noțiuni și a opera cu ele este ceea ce se chiamă rațiune și ea este proprie numai omului.

b. *Omul are graiul convențional*, care este o consecință a rațiunii. Există și un graiu natural, nearticulat, care este comun și animalului. Cum omul geme sau răcnește de durere, dă țipete de bucurie, exclamă de mirare, etc., fără ca să rostească cuvinte propriu zise, ci numai sunete naturale, interjecțiuni, tot astfel și animalele scot anumite sunete prin care se înțeleg și care constituie graiul lor. Așa de ex. cocoșul scoate unele sunete, când a găsit o grămadă de boabe și chiamă găinile să le mănânce și altele când vede uliul și le vestește să se ascundă. Tot așa cloșca și potârnichea într'un fel își cheamă puii și într'alt fel îi avertizează de primejdie. Și în general vorbind, unele sunt strigătele de bucurie, altele cele de mirare, altele cele de primejdie ale diferitelor specii de animale, prin care se înțeleg între ele. Acest graiu sau limbaj este însă pur emoțional, exprimă pur și simplu o senzațiune. În fața primejdiei, animalul nu va scoate niciodată strigăt de bucurie și vice-versa, el nu poate disimula sentimentele sale. Cu totul altfel este limbajul omului: el exprimă nu numai simțirea, emoția, ci și cugetarea. Mai mult chiar, le poate modifica acțiunea reflexă și să exprime cugetări și sentimente diferite sau chiar opuse aceloră ce le are în realitate. Așa, de ex., martirii creștini și în genere toți martirii rostesc cuvinte sau cântă cântece de mulțumire în toiul celor mai groaznice chinuri, care le sfâșie trupul. Singur graiul omenesc rațional, convențional, artificial, este graiu în adevăratul înțeles al cuvântului.

c. *Omul este ființă etică*, adică își poate impune sau interzice săvârșirea unui act în vederea unui scop și conform cu ideile sale de bine și de rău. Ele pot face aceasta în virtutea libertății sale morale. La om, că și la animal,

orice impresiune primită prin organele simțurilor se transmite creierului și provoacă o reacțiune proporțională cu acțiunea directă. Pe când însă animalul nu poate răspunde la impresiune decât într'un singur și anumit fel, omul poate întrerupe sau modifica reacțiunea ce trebuie să producă impresiunea ori, ceea ce este tot aceeași, efectele naturale ale unei vibrațiuni cerebrale. Astfel, la o impresiune sau vibrațiune cerebrală, care în mod natural trebuie să producă turburare, mânie, revoltă, durere, el poate răspunde cu calm, indiferență sau dispreț, ori chiar cu surâs de veselie. Pe când animalul își manifestă toată suferința ce simte când este măcelărit, martirul sau sălbaticul își disimulează suferința și pare nesimțitor în fața durerii, sau că ea îi face chiar plăcere.

d. *Omul este ființă inventivă și capabilă de progres.* Cu ajutorul rațiunii și al fiicei ei, al imaginațiunii, omul poate combina cugetările sale abstracte și cunoștințele pozitive ce are despre lumea înconjurătoare în infinit de multe și felurite chipuri, așa că cunoștințele lui despre natură și posibilitățile de a o modifica, stăpâni și pune în serviciul său să se înmulțească pe zi ce trece. Astfel descoperirea puterii aburului a dus la invenția locomotivei și a motorului, care pune în mișcare trenurile și vapoarele ce străbat uscatul și apa în toate direcțiunile și transportă pretutindeni oameni și mărfuri, făcând legătură între toate punctele globului pământesc. Descoperirea electricității și a diferitelor unde și raze a fost folosită în tratarea diferitelor boale și pentru inventarea telegrafului și telefonului cu și fără sârmă, care aproape au suprimat timpul și spațiul, transmițând în câteva clipe noutăți dela un capăt al lumii la celălalt. Mașini, instrumente, arme de tot felul au fost inventate, științe și arte noi create, așa că omenirea e în progres continuu, pe când la animale nu se constată niciun progres. Ele n'au civilizație sau cultură, n'au istorie, cum n'au nici știință, artă, morală și religie. Vieța lor a fost și este întotdeauna

la fel. Albina își construiește și azi fagurele, furnica mușuroiul și castorul locuința cu aceeași măiestrie ca acum câteva mii de ani. Maimuța a imitat întotdeauna gesturile omului, dar n'a ajuns să rostească un singur cuvânt, să exprime o cât de elementară cugetare proprie. Papagalul dresat pronunță mașinal câteva cuvinte, dar dresarea nu l-ar putea face să cugete. Câinele, calul și alte animale dresate săvârșesc acte care sunt o dovadă de inteligență, dar neamul canin și cabalin n'au făcut niciun pas înainte de când sunt pe lume.

c. Omul este ființă religioasă. El se poate înălța cu mintea până la Dumnezeu, poate sta în legătură cu El și să-și pună viața în serviciul ideilor ce are despre Ființa supremă. Această prerogativă a omului este așa de mare, că mulți au văzut în ea deosebirea capitală dintre om și animal și au numit pe om *animal religios*. Animalul nu poate avea religie, pentru că n'are idei abstracte, ci numai reprezentări sau imagini.

3 Raportul dintre trup și suflet în ființa omului a fost asemănat cu cel dintre om și unealtă, dintre artist și instrument, dintre cavaler și cal, dintre luntraș și luntre, dintre scriitor și condeiu etc. Lucrătorul, artistul, cavalerul, scriitorul ar fi suflet, iar unealta, instrumentul, calul, luntrea, condeiu, ar fi trupul.

Asemănarea aceasta a fost făcută mai întâi de filosoful Platon (†347 a Chr.), și a fost și este folosită încă de mulți filosofi și teologi, pentru că este foarte sugestivă și, într'adevăr, trupul fără suflet este mort, iar sufletul nu activează decât prin trup. Totuși, ea nu redă în totul adevăratul raport dintre trupul și sufletul omului, pentru că lucrătorul, artistul, cavalerul, luntrașul, scriitorul nu sunt legați și condiționați de unealtă, instrument, cal, luntre, condeiu, ci fiecare este de sine stătător, formează o entitate aparte. Nu tot astfel este cu trupul și cu sufletul. Ele sunt deosebite unul de altul, dar așa de strâns legate între ele, că numai amândouă la un loc formează o entitate su-

perioară, care este ființa omenească. Într'adevăr, omul nu este nici numai trup, nici numai suflet, ci sinteza, combinația specială, aparte, sui generis a acestor două elemente disparate. De aceea, raportul dintre trup și suflet se poate asemăna mai bine cu raportul dintre elementele chimice dintr'un corp material. Existența acestor elemente se constată în fiecare corp, dar ele nu sunt separate, ci combinate sau contopite așa fel că dau un corp.

În virtutea acestor strânse legături, sufletul ca esență spirituală și deci superioară, stăpânește corpul, îi dictează și-l conduce spre țintele sau idealurile făurite de el, sau descoperite lui de Dumnezeu. Dar se poate și contrariul, ca adică să dicteze trupul și sufletul să i se supună. În primul caz, viața este normală, este așa cum a fost rânduită de Dumnezeu să fie, este un fel superior de viață, o viață spirituală. În al doilea caz, viața este anormală, decăzută, animalică, este viața păcatului sau păcătoasă, cum o numește religia²⁾

Nota 1. — Dovada că sufletul constituie superioritatea omului față de animale și-l deosebește fundamental de ele, este faptul că asemănarea psihică dintre el și ele este cu mult mai mică decât cea fizică. Așa, de ex., cu maimuțele superioare omul se aseamănă foarte mult ca trup, dar sufletește este o adevărată prăpastie între el și ele.

Nota 2. — Psihologia științifică actuală, numită și experimentală, exprimă raportul dintre trup și suflet prin așa zisul *paralelism psiho-fizic*. Formulată de *Gustav Theodor Fechner*, continuată și adâncită de *W. Wundt* și admis de cei mai mulți și mai de seamă psihologi, *paralelismul psiho-fizic* susține că între procesele psihice și fizice este un *paralelism desăvârșit*, sau că fiecărui proces psihic îi corespunde și un anume proces fizic. (De consultat în această privință „*Paralelismul psiho-fizic*“, teză de doctorat în Filosofie de *I. Petrovici*, actual profesor de Logică, la facultatea de Litere a Universității din București și Ministru al Culturii naționale, și critica făcută ei de *G. Bogdan-Duică* († 1934), fost profesor de literatură Română la Universitatea din Cluj, în revista *Convorbiri Literare* de prin anul 1908 sau 1904). *Paralelismul psiho-fizic* nu explică însă întreaga viață sufletească. Tocmai pentru cele mai înalte procese psihice nu s'au descoperit procesele fizice, sau mai exact fiziologice, corespunzătoare. Afară de aceasta, psihologii

actuali nu înțeleg sufletul ca o entitate, ca o substanță, ci numai ca un nume pentru totalitatea funcțiunilor sufletești, ceea ce este egal cu negarea sufletului. Paralelismul psiho-fizic este combătut de Bergson, în două din lucrările sale: „Energie spirituelle“ și „Essai sur les données immédiates de la conscience“ și de Georges Dumas, în „Traité de Psychologie“. — A se vedea și „Nouveau Traité de Psychologie“, 10 volume, de același.

XV

SUFLETUL OMENESC, FUNCȚIUNILE, UNITATEA ȘI SPIRITUALITATEA LUI

1. *Sufletul* este o substanță spirituală ¹⁾ și prin urmare cugetătoare, liberă și nemuritoare. El este cauza fenomenelor psihologice din om, ca : gândirea, judecata, memoria, conștiința, etc., care sunt deosebite de cele fiziologice și nu se pot explica prin forțele fizico-chimice.

De existența lui ne încredințează : experiența, conștiința și intuiția.

a. *Experiența* ne arată că se petrec în noi două feluri de procese : fiziologice și psihologice și rațiunea ne spune, că procese de natură diferită nu pot proveni din același principiu, avea aceeași cauză. Trebuie dar să admitem în om două principii : unul care explică procesele fiziologice și altul pe cele psihologice. Aceasta este concluzia logică a drepte rațiuni și la ea se oprește psihologia obiectivă a unui Külpe sau Münsterberg ²⁾.

b. *Conștiința* noastră psihologică este aceeași în tot timpul vieții. Tânărul își aduce foarte bine aminte de fapte din copilărie, iar bătrânul de cele din copilărie și tinerețe. Mustrarea de cuget pentru o faptă rea nu se șterge niciodată, oricât de lungă ar fi viața cuiva. Trebuie dar să admitem, că există în noi un principiu neschimbător, totdeauna același, care face ca eu să fiu aceeași

ființă, aceeași persoană, în diferitele vârste ale vieții mele, un principiu care constituie identitatea personală. Acest principiu nu poate fi ceva material, pentru că moleculele care constituie corpul omenesc se primenesc cu desăvârșire, se schimbă într'un timp relativ scurt ³⁾. El nu poate fi deci decât spiritual : e sufletul.

c. *Intuiția* descopere asemenea în noi un principiu care produce cugetarea și acțiunea și care nu poate fi material, după cum nu este materială cugetarea și acțiunea. Acest principiu material este sufletul.

2. *Funcțiunile speciale* pe care le îndeplinește sufletul și prin care omul se ridică mai presus de animal și se deosebește de el — cum am văzut în lecția precedentă — sunt : a) *Cugetarea* și formarea de idei abstracte ; b) *Graiul*, ca un corolar al cugetării ; c) *Libertatea voiei*, în virtutea căreia omul este ființă etică, sau cu un cuvânt, moralitatea ; d) *Invențiunea* și progresul și e) *Conceperea* lui Dumnezeu și a raportului în care omul trebuie să stea cu El, adică *religiositatea*.

3. *Unitatea sufletească*. Cu toate că fenomenele sufletești sunt diferite, totuși omul are un singur suflet, care este principiul celor trei aspecte ale vieții sale : vegetativă, sensitivă și intelectuală. Noi suntem conștienți că este activ în noi același principiu, când *mâncăm*, când *simțim* gustul mâncării și când *cugetăm* asupra provenienței sau compoziției mâncării.

Influența reciprocă a acestor trei feluri de viață este mai departe o dovadă sigură despre unitatea sufletului omenesc. Când suntem cu stomacul plin, nu putem cugeta în voie, cum zice maxima latină : „*Plenus venter non studet libenter*“, iar dacă dezvoltăm o activitate intelectuală încordată în timpul digestiunii, aceasta se oprește. Afectele și pasiunile au de asemenea o puternică înrăurire asupra intelectului și sunt la rândul lor influențate de el. Această influențare reciprocă ar fi cu neputință, dacă fiecare fel de viață și-ar avea principiul său aparte ; ea

este însă posibilă, fiindcă la baza câtor trele stă același principiu. De aceea și dezvoltarea funcțiunilor acestor trei feluri de viață se face într'o ordine anumită și ele se condiționează unele pe altele : mai întâi, se dezvoltă în om viața pur vegetativă, acesteia îi urmează cea sensitivă și la urmă de tot vine cea intelectuală. Însăși lupta între trup și spirit, între poftele trupului și aspirațiunile mai înalte, idealiste, morale ale sufletului, n'ar fi cu putință, dacă principiul vieții vegetative și sensitive ar fi deosebit de al vieții intelectuale. Această luptă nu se explică prin diversitatea principiilor de viață, ci prin aceea că sufletul este atras în unul și același timp în mai multe direcțiuni de obiective diferite.

Existența și modul de funcționare al conștiinței de sine ne încredințează de asemeni că sufletul nostru este unul și același. Noi ne putem da seama în fiecare clipă de starea în care ne aflăm și suntem conștienți de toate procesele vieții vegetative, sensitive și intelectuale, care se petrec în noi. Putem apoi reflecta asupra noastră înșine și ne dăm seama, că avem o individualitate proprie, că suntem deosebiți de ceilalți oameni. Suntem în fine conștienți, că între funcțiunile sufletești este cea mai deplină armonie și unitate, că ele lucrează întotdeauna toate și de comun acord, chiar dacă, la o privire superficială, ni se pare că într'un moment dat este activă numai una din ele. Nimic din acestea n'am putea face, dacă n'ar fi în noi un principiu spiritual permanent, care să activeze continuu, după aceleași norme. Materia n'ar putea-o face, căci ea se schimbă și constă din părți, așa că n'ar putea fi subiectul acestei unități.

În fine, *permanența sau unitatea conștiinței de sine în tot timpul vieții*, ceea ce am văzut mai sus, este o altă dovadă a unității sufletului omenesc.

4. *Spiritualitatea sufletului.* Când zicem că sufletul este spiritual, înțelegem că el nu constă din materie pon-

derabilă, ca trupul, ci este o substanță fină, imaterială, înzestrată cu rațiune și libertate, este spirit ⁴⁾.

Spiritualitatea sufletului se deduce în mod logic din conștiința de sine și din natura acțiunilor lui.

Dacă sufletul ar fi ceva material sau la fel cu trupul material, nu s'ar putea explica putința sa de a se face pe sine însuși obiectul cugetării sau a reflecta asupra sa însuși (ceea ce constituie conștiința de sine), căci materia nu cugetă și nu poate reflecta asupra sa. Nu s'ar putea recunoaște ca unicul principiu al tuturor actelor sufletești (*unitatea conștiinței*), căci materia constă din părți. Nu ne-am putea explica *identitatea conștiinței și a personalității noastre*, căci materia din care este făcut trupul este supusă unei continue schimbări.

Sufletul își reprezintă lucrurile materiale într-o formă imaterială. El transformă impresiunile, primite prin simțuri dela obiectele materiale, în imagini și reprezentări, pe acestea în idei și ideile în noțiuni, iar noțiunile le combină, spre a obține judecăți logice. El poate să conceapă și să cugete lucruri, care n'au nimic comun cu materia, ca d. p. Dumnezeu, libertate, cauză, scop, etc. El poate în fine nu numai să cugete, ci și să aspire la lucruri imateriale, ca d. p. la adevăr, bine, frumos, virtute, fericire, etc., și să săvârșască anumite acte în vederea atingerii acestor idealuri ⁵⁾. Cum ar putea face aceasta, dacă ar fi material ?

5. Pentru a combate existența și spiritualitatea sufletului, *materialiștii* susțin că sufletul nu este altceva decât suma actelor de gândire, simțire, voință etc., iar acestea sunt produse fiziologice ale creierului. Așa, după *Moleschott*, cugetarea este fosforescența creierului, după *Vogt* este o secrețiune a creierului, după cum bila e secrețiunea ficatului și urina a rinichilor, iar după *Büchner*, precum mașina cu aburi produce o energie, care nu e identică cu aburul, tot așa produce și creierul cugetarea.

În susținerea lor, *materialiștii* se întemeiază :

a. *Pe legătura strânsă dintre inteligență și constituția creierului.* Cu cât creierul unei ființe oarecare sau al unui om este mai mare, cu atât acea ființă sau acel om este mai inteligent. Așa afirmă materialistii.

Dar, dacă lăsăm la o parte celelalte ființe, și ne oprim numai la om, vedem că cercetări serioase au stabilit că, creierul Irlandezilor cântărește în medie 1472 gr., al Chinezilor 1428, al Pieilor-Roșii 1376, al Algerienilor 1366, al Eschimoșilor 1539, al Negrilor 1232, iar al Englezilor abia 1222 și totuși inteligența acestor popoare nu stă în raportul indicat de aceste cifre. Este chiar o observațiune banală, că oameni cu capul mare — și care, în cazuri normale, trebuie să aibă creierul mare — sunt puțini inteligenți. O dovadă mai mult, că nu e un raport direct între greutatea creierului și cugetarea, e că, dacă creierul lui Cromwell a cântărit într'adevăr 2000 gr., iar a lui Cuvier 1830 gr., al lui Gambetta a cântărit numai 1160 gr.

S'a susținut, că nu greutatea absolută a creierului ci cea relativă ⁶⁾, adică în raport cu greutatea corpului, este cea care determină gradul de cugetare. Dar dacă ar fi așa, copilul ar trebui să fie mai inteligent decât adultul și multe păsări mai inteligente decât omul.

S'a susținut iarăși, că *circumvoluțiunile* ar produce cugetarea. Dar atunci ar urma ca bovinele în genere și măgarul să fie mai inteligente decât omul.

S'a susținut asemeni că inteligența ar depinde de *cantitatea de fosfor* din creier. Dar în acest caz, ar trebui ca oaia și gâncă să fie cele mai inteligente ființe.

Nici de *substanța cenușie* nu depinde cugetarea, căci Anatomia demonstrează, că ea este la fel la toți oamenii, atât ca structură cât și în compoziția chimică. Cum se explică atunci deosebirea așa de mare dintre oameni, din punct de vedere intelectual ?

b. *Pe localizarea în anumite regiuni ale creierului a unor acțiuni sufletești* ca : mișcarea, vorbirea, scrisul, văzul, auzul, etc. Nu s'au putut localiza însă funcțiunile sufle-

tești mai înalte, ca : gândirea, simțămintele, voința, etc. Apoi, în multe cazuri s'au rănit, bolnăvit sau extras anume părțile în care sunt localizate funcțiunile sufletesti cunoscute și acele funcțiuni s'au împlinit și după aceea. Toate acestea dovedesc că sufletul nu este identic cu creierul și că localizările unor acțiuni sufletesti n'au mare importanță, întru cât se reduc numai la mișcare și senzație și pot fi produse și de alte părți ale creierului ⁷⁾.

c. *Pe constatarea că boalele mintale au, în cele mai multe cazuri, drept cauză o leziune sau o stare anormală a creierului.* Aceasta este adevărat, dar se explică tot așa de bine, dacă admitem că creierul este organul sufletului. În acest caz avem și adevărata explicațiune pentru momentele de luciditate ale alienaților, care și-au pierdut cu totul conștiința, ca și pentru numeroasele cazuri de alienație, în care nu se constată nicio alterare anatomică, chimică sau morfologică a creierului. Tot prin aceasta se explică faptul, că aceeași boală mintală diferă dela un bolnav la altul ; că în cele mai multe cazuri, alienații au logică în spusele lor, dar o logică bizară ; că boalele mintale pot reveni și din cauze morale, cum și rațiunea pentru care animalele nu suferă de aceste boale.

d. *Pe dedublarea conștiinței sau a personalității, adică pe acele cazuri patologice în care bolnavii se cred că sunt altcineva de cât cei ce sunt în realitate.* Suprimarea identității eului sau a permanenței conștiinței de sine în asemenea cazuri — zic materialistii — este o dovadă a nonexistenței sufletului. În acest caz avem însă de a face numai cu un fenomen morbid, cu turburarea funcționării conștiinței de sine și deci nu se poate conchide de aci că sufletul nu există.

Creierul este dar numai organul sufletului. El este centrul vieții sensitive și motrice, la care vin, prin mijlocirea nervilor sensitivi, toate impresiunile din afară și dela care pornesc toate mișcările și manifestările cugetării, simțirii, voinții, prin mijlocirea nervilor motori. Dacă

n'admitem existența sufletului, care operează în creier și care se servește de el ca de un instrument, nu putem da adevărata explicație mecanismului prin care senzațiunile materiale se prefac în reprezentări, idei și noțiuni abstracte, cum și întreaga viață sufletească.

Fiind instrumentul sufletului, se înțelege dela sine, că creierul are o foarte mare importanță și că, de finețea structurii și de regularitatea funcționării lui atârână și calitatea serviciilor ce el aduce sufletului. Lipsa sau alterarea lui pune în imposibilitate sufletul de a lucra în corp.

Nota 1. — Substanță este — după definiția lui Aristotel — ceea ce există. Toma de Aquino a adăugat la noțiunea de substanță și pe cea de mișcare sau acțiune, iar Spinoza pe cea de ougetare. Substanța, în înțelesul panteist al lui Spinoza, adică : „ceea ce există prin sine și se percepe singură“, este una singură, însuși Dumnezeu. Nu în acest din urmă înțeles este dar sufletul substanță, ci în înțelesul aristotelico-tomist și este — după expresia lui Toma de Aquino — o substanță imperfectă, pentru că, în această viață, nu activează independent, ci în corp, prin corp și împreună cu corpul.

Nota 2. — Trebuie să existe un suport sau substrat al proceselor sufletești, adică sufletul, așa cum există unul al proceselor fizice, materia, pentru că : „efectul trebuie să corespundă cauzei“, zice unul din corifeii materialismului, L. Büchner, în lucrarea sa : „Materie și forță“ (pag. 218). Sau cum zice un alt fruntaș materialist : „Funcțiunea trebuie să fie proporțională cu organizația și să se măsoare prin ea“ (Karl Vogt, „Lecțiuni despre om“ (pag. 12). Ori în sfârșit cum zice Wundt : „Noi nu putem măsura direct nici cauzele producătoare ale fenomenelor, nici forțele producătoare ale mișcărilor, dar și pe unele și pe altele le putem măsura după efectele lor“. (Apud Ribot, „Psychologie allemande“, (pag. 222).

Nota 3. — Fiziologul Flourens († 1867) a dovedit cel dintâiu prin experiență, că materia din care constau corpurile vii este într-o continuă schimbătoare. El a strâns piciorul unui porumbel într'un inel de metal. După câțva timp inelul a fost găsit între piele și os și apoi în os, ceea ce dovedește că celulele pielii, cărnil și osului se schimbaseră. După ce a repetat de mai multe ori această experiență, el trage următoarea concluzie : „Orice materie, orice organ material, orice ființă trece și dispăre, se face și se desface,

și nu rămâne decât un singur lucru, adică ceea ce face și se desface, ceea ce produce și distruge, cu alte cuvinte forța care trăiește în materie și o guvernează", (în lucrarea sa : „*De la Vie et de l'intelligence*“, (pag. 21). Ceea ce afirmă Flourens despre animale în genere, Claude Bernard († 1878) confirmă despre om) („*La Science experimentale*“, pag. 184), iar materialistul olandez Moleschott († 1893) precizează că acest schimb se face complet în 30 de zile (în lucrarea sa : „*Circulația vieții*“, tomul I, pag. 15). Pentru știința de azi toate acestea sunt lucruri asupra cărora nici nu se mai discută.

Nota 4. — Nefiind ceva material, ceva care deci să aibe dimensiuni și să ocupe un loc în spațiu, nu se mai poate pune întrebarea care frământa pe cugetătorii și oamenii de știință de altădată și pe care și-o mai pun azi numai cei incuți : „Unde este sediul sufletului în corp?“ și la care unii răspund : „In cap“ (creier), alții : „In inimă“, alții : „In plămâni“, etc. Sufletul este pretutindeni în corp, este principiul sau cauza tuturor fenomenelor vitale, dar se manifestă în forma lui superioară, ca principiu al vieții intelectuale, religioase, morale, etc. prin creier.

Nota 5. — O dovadă peremptorie de existența și spiritualitatea sufletului omenesc ne oferă cei lipsiți din naștere de anumite organe ale simțurilor, ca de ex. de ochi sau urechi normale, ca să poată vedea, auzi, etc. Neavând ochi ca să vadă și urechi ca să audă, ar urma ca cei atinși de aceste infirmități să rămână în totală necunoaștință de realitate, care se percepe cu aceste simțuri și ca viața lor sufletească să fie deci redusă aproape la zero. Iată însă că o Americană, născută și surdă și oarbă, anume Helen Keler, a ajuns totuși la un grad de dezvoltare intelectuală și morală, pe care numai puțini din cei născuți normal îl ating, căci ea este conferențiară universitară de Matematici și a publicat mai multe opere filosofice, în care se arată un rar optimism, o adâncă și sănătoasă înțelepciune, un foarte fin simț religios, moral și estetic. Ce altă dovadă mai convingătoare s'ar putea aduce pentru susținerea tezei că sufletul este o realitate spirituală, care n'are, numai decât nevoie de organele trupului, spre a se manifesta ?

Nota 6. — Cu privire la disproporția dintre inteligență și greutatea creierului se pot vedea interesantele tabele din „*Traité de Physiologie comparée*“ de G. Colin.

Nota 7. — Dintre funcțiunile sufletești superioare s'au localizat numai memoria, totuși nici aceasta nu dovedește adevărul teoriei localizării și prin urmare nici identitatea sufletului cu creierul, ci tocmai dimpotrivă, că creierul este organul sau instrumentul sufletului. Sunt apoi acte sufletești cărora nu le corespunde niciun proces fiziologic sau substrat material.

XVI

NEMURIREA SUFLETULUI. ARGUMENTELE
PENTRU NEMURIREA LUI

Prin moartea fizică, adică prin despărțirea sufletului de trup, încetează acele acțiuni ale sufletului care sunt strâns legate de trup, adică acțiunile vietii vegetative și animale, pe când activitatea lui superioară, cea intelectuală, spirituală, continuă și mai departe. Aceasta se înțelege prin nemurirea sufletului în sensul propriu al cuvântului.

Ideea de nemurire a fost însă înțeleasă și altfel. Așa d. p. bărbații mari din trecut trăiesc în memoria urmașilor lor, iar artiștii în operele lor. Acest fel de nemurire, care constă în aceea, că substanța universală fiind veșnică, omul e nemuritor. De o asemenea nemurire vorbește și *materialismul*, după care omul când moare, se descompune în părțile materiale din care constă în chip exclusiv ființa sa, dar cum materia, după concepția materialistă, este veșnică, omul nu piere, ci există în veci, sub forma particulelor materiale în care se descompune, adică e nemuritor.

Aceste feluri de a înțelege nemurirea sunt însă improprii și n'au nimic comun cu nemurirea religioasă, prin care se înțelege că sufletul trăiește, după despărțirea lui de trup, o viață individuală, personală.

Argumentele pe care se sprijine nemurirea sufletului, astfel înțeleasă, sunt următoarele :

1. *Argumentul istoric*. Ca și credința în existența lui Dumnezeu, tot astfel și credința în nemurirea sufletului se întâlnește la toate popoarele din toate timpurile și din toate locurile. Aceasta o învederează, în deosebi, obiceiurile dela înmormântare și cultul morților. Nu există popor vechiu sau nou care să nu dea o deosebită cinste

trupurilor celor răposati, să nu le însoțească de anumite ceremonii, când le înmormântează sau le ard. La multe din ele se puneau și se pune în mormânt, alături de cadavru: mâncare, băutură, tot felul de obiecte și se înjunghiau câini, cai, sclavi, soți, în convingere că acestea vor fi de folos sufletului celui răposat în viața sa de dincolo de mormânt. Șeolul Evreilor, sânul lui Brahma sau nirvana Indienilor, garonemana Iranilor, Hades sau Câmpiile Elizee ale Grecilor și Romanilor. Walhala Germanilor, raiul și iadul creștin și mahomedan etc., etc., sunt tot atâtea nume care exprimă credința omenirii în nemurirea sufletului și în viața lui veșnică. Insuși faptul înmormântării și al arderii cadavrelor și ferirea lor de a fi mâncate de animale sau lăsate în voia întâmplării dovedește că grija ce se poartă cadavrelor izvorăște din credința în nemurirea sufletului¹⁾. Ca să poată, adăposti din nou sufletele în ele, cadavrele erau adesea îmbălsămate, iar mormintele îngrijite cu multă scumpătate, ca unele ce erau considerate de locuință a sufletelor celor morți. De asemenea și credința în spirite care locuiesc prin păduri, pe câmpii, prin râuri, lacuri, arbori, stânci, etc., își are obârșia în mare parte în credința în nemurirea sufletului, pentru că spiritele erau privite, de cele mai multe ori, ca sufletele celor răposati. Aceeași obârșie au, în sfârșit, și superstițiile despre strigoi, vampiri, stafii, etc.

O credință atât de răspândită și de tenace nu poate avea la bază o iluzie sau neantul.

2. *Argumentul ontologic sau metafizic.* Sufletul fiind imaterial, sau mai bine zis spiritual, este simplu, nu constă din părți și ca atare nu poate fi împărțit în părți, adică nimic prin niciun agent extern și prin nicio slăbiciune. Numai ceea ce este material, ceea ce este compus, se poate desface în părțile sale constitutive și deci nimici. Dar și despre corpurile materiale, Fizica învață că nu se nimicesc, ci numai că atomii, din care

ele constau, se prefac, așa că, de fapt. ne aflăm numai în fața unei transformări, iar nu a unei nimiciri a lor.

În suflet nu poate fi vorba nici de transformare sau prefacere, pentru că el fiind simplu, n'are ce să se transforme din el, ci rămâne de-a-pururi ceea ce este. ne-schimbat. Singur Dumnezeu, care a creat sufletul. l-ar putea nimici, pentru că el este atotputernic. N'avem însă niciun motiv să credem, că Dumnezeu ar face vreodată aceasta, de vreme ce el însuși a creat sufletul nemuritor. Și dacă în Sfânta Scriptură se vorbește adesea de moartea sufletului, aceasta nu trebuie înțeles ad litteram, că adică ar fi vorba de nimicirea sufletului celor păcătoși de către Dumnezeu, ci prin moartea sufletului se înțelege acolo. nefericirea sau pedeapsa veșnică, ce constă pentru cei păcătoși în depărtarea lor de Dumnezeu, în lipsirea lor de contemplarea ființei dumnezeiești. Apoi sufletul este înzestrat cu rațiune și cu voie liberă, care sunt facultăți imateriale și independente de organism. Ca atare. ele nu pot fi distruse sau reduse de moarte și deci sufletul. ca substanță înzestrată cu aceste facultăți, este nemuritor.

3. *Argumentul teleologic.* În sufletul nostru este o aspirațiune, o tendință neîncetată de a cunoaște pe deplin tainele naturii, de a atinge perfecțiunea morală și de a fi fericiți.

Această aspirațiune nu este însă satisfăcută în viața pământească. Ceea ce știm, ceea ce cunoaștem noi este ca o picătură de apă față de ocean, în comparație cu ceea ce am putea ști. Pretutindeni suntem înconjurați de taine. La fiecare pas pe care cunoștința omenească îl face înainte, cu fiecare taină care se cunoaște. se dă de alte taine mai grele de pătmuns și de deslegat. Cu tot progresul netăgăduit pe care omenirea l-a realizat în privința cunoștințelor, suntem încă departe de a ști totul și n'am spune un neadevăr, dacă am mărturisi cu Socrate : „Știm că nu este nimic“.

Tot astfel și în privința morală. Au fost și sunt încă

mulți care se străduiesc să devină din zi în zi mai buni, să ajungă la desăvârșirea morală prin practica neîntre-ruptă a binelui, a virtuții. Apoi chiar cei care s'au apro-piat de culmea perfecțiunii sunt nevoiți să exclame cu sfântul apostol Pavel: „*Păcătos om sunt! căci nu fac binele pe care-l vreau, ci răul pe care nu-l voiesc, pe acela îl săvârșesc.*” Dar de multimea cea mare, de gloa-tele fără număr, care înnoată în mormânta crescândă a imo-ralității, ce să zicem? Nu e o părere, ci purul adevăr, că în privința morală regresăm, nu progresăm.

În sfârșit, în privința fericirii, se poate zice că plantele și animalele sunt fericite, pentru că trebuințele plantelor sunt satisfăcute de hrana ce trag din pământ, de aerul ce respiră, de roua și ploaia care le udă, de soarele care le luminează și le încălzește, așa că ele n'ar mai avea nimic de dorit, dacă ar putea dori. Tot asemeni și animalele își satisfac toate trebuințele lor materiale, singurele pe care le reclamă instinctul și mărginita lor inteligentă și nu doresc ceva mai înalt. Singur omul dorește, aleargă după fericire, dela leagăn și până la mormânt, fără a o atinge.

Se poate ca o așa nobilă tendință să fi fost pusă în sufletul nostru, spre a fi veșnic înșelat și niciodată împli-nită? O maximă științifică a celor vechi zicea, că natura n'a făcut nimic în zadar. Dar Dumnezeu poate face ceva în zadar? „*Târâm până la mormânt — zice Bossuet — lungul lanț al speranțelor noastre amăgite. Fiindcă nădăj-duim neconținut, este un semn sigur că nu suntem în locul unde putem avea ceea ce dorim*”, ci trebuie să fie un alt loc, o altă viață, în care să le putem poseda.

Trebuie dar ca sufletul să fie nemuritor — conchide acest argument — pentru ca să-i fie satisfăcute aceste înalte aspirațiuni: cunoașterea adevărului deplin, atin-gerea perfecțiunii morale și gustarea fericirii neîmpu-tinate?).

4. *Argumentul moral.* Legea morală obligă pe om să

facă binele și să evite răul, fără să urmărească răsplata pentru binele făcut și să se aștepte la pedeapsă pentru răul săvârșit. O altă lege, legea sau simțul dreptății, pe care se întemeiază ordinea socială ideală, cere însă ca binele să fie răsplătit și răul pedepsit. Postulatul acesta nu este însă întotdeauna, ci numai foarte rar satisfăcut. Ba de cele mai multe ori se întâmplă tocmai contrariul, ca adică virtutea, binele, fapta bună să fie pedepsite, iar viciul, răul, crima să fie răsplătite.

Ființa noastră morală nu se împacă cu această stare de lucruri, ci postulează nemurirea sufletului și existența unei alte vieți, în care faptele omului să fie răsplătite după dreptate. Această viață este viața de veci, viață care începe după moarte, adică după despărțirea sufletului de trup³⁾.

Așa conchide argumentul moral.

S'ar putea obiecta: cum poate trăi sufletul despărțit de trup? Răspunsul l-a dat din vechime Cicero, în sensul că e mai greu să se înțeleagă cum trăiește și lucrează sufletul în trup decât cum trăiește singur. „Oamenii — zice el — care nu înțeleg cum sufletul poate exista despărțit de corp, înțeleg mai bine cum locuiește el în corp și-i dă viață?. Nu e mai ușor de înțeles sufletul despărțit de trup și înălțându-se către locuințele superioare, decât să-ți explici prezenta sa într'un corp cu care seamănă așa de puțin? Sunt oare compuse și asemănătoare corpului rațiunea, memoria și celelalte facultăți ale sufletului, atât de bogate și întinse prin puterea lor?“... P.

Nota 1. — „Dintre toate ființele create — zice Chateaubriand — omul singur adună cenușa semenului său și-i poartă respect. În ochii noștri, domeniul morții are în sine ceva sacru. De unde vine oare puternica idee ce avem despre moarte? Câteva bobite de praf merită ele cinste din partea noastră? Nu, fără îndoială. Respectăm cenușa strămoșilor noștri, pentru că un glas tainic ne spune, că nu se stinge totul în noi și acest glas este care consacră cultul morților la toate popoarele pământului. Acestea toate sunt convinge, că somnul nu ține mult și că moartea nu e decât o glorioasă

schimbare la față.“ („*Génie du Christianisme*“, cartea IV, cap. III).

Nota 2. — Intr'o strânsă formă logică, pe un solid temelii fiziologic și într'o frumoasă formă literară ne prezintă acest argument *Talmudul*, în următorul pasagiu :

„Moartea este o taină, ca și nașterea. Dacă din acel lucru de nimic, care este germenul în sânul mamei poate ieși o ființă care cu vremea ajunge ceva minunat, o lume în mic, cu atât mai mult din moartea mormântului, care poate să înghită această lume în mic, va ieși o ființă mai minunată. Dacă cineva ar spune fătului în pântecul mamei, că o să-i sfășie învelișurile care îl ocrotesc, că o să distrugă tot ce-l înconjoară și condițiunile care par indispensabile vieții sale, el ar privi ca o moarte durerosul act care l-ar smulge din sânul mamei și ar geme. Și totuși când sosește clipa despărțirii, când fătul părăsește lumea îngustă în care a trăit și care de atunci încolo e moartă pentru el, începe o viață mai frumoasă, mai nobilă, de două ori mai nobilă, **pentru că e rațională și liberă.** Această a doua viață nu e pentru el propriu vorbind decât o nouă zămislire și tainică înfăptuire a unei alte nașteri. Locul sânnului mamei îl ține lumea. El nu mai are să trăiască aci nouă luni, ci mulți ani se găsește în afară de el și în el însuși, o întreagă lume de idei. Dar același glas răsună în urechile lui și zice : „*Trebue să mori din nou*“. Moarte, mormânt și pieire. Ce cuvinte amare ! Urmarea acestei a doua morți este însă o viață și mai frumoasă și mai nobilă și mai plăcută, este un pas mai mult, pasul hotărâtor și cel din urmă către perfecțiuni la care nici n'a gândit“. (După E. Caro : „*L'Idée de Dieu et ses nouveaux critiques*“).

Nota 3. — „Este o altă viață în care se va face dreptate“, a strigat Victor Hugo în camera franceză, în ședința dela 15 Ianuarie 1850. „Eu cred profund în această lume mai bună și declar aci, ea este siguranța supremă a rațiunii mele, ea este suprema bucurie a inimii mele“. (După Abbé Lelarge ; „*Notre Credo*“, pag. 228). Dovezile pentru nemurirea sufletului se găsesc temeinic expuse în lucrarea *Preotului Nedelea Georgescu*, „*Nemurirea sufletului*“, publicată în *Biblioteca pentru toți*.

RUGĂCIUNILE LA INTRAREA ȘI IEȘIREA DIN CLASĂ

LA INTRAREA IN CLASĂ :

Dimineața, ora I. — Mărire ție, Dumnezeu nostru, mărire ție. Împărate ceresc, Mângâietorul, Duhul adevărului, care pretutindenea ești și toate le împlinești. Vistierul bunătăților și Dătătorule de viață, vino și te sălășluiești în noi și ne curățești pe noi de toată spurcăciunea și mântuiești, Bunule, sufletele noastre.

În numele Tatălui și al Fiului și al Sfântului Duh. Amin.

După amiază, ora I. — Tatăl nostru, carele ești în ceruri, sfințească-se numele tău, vie împărăția ta, facă-să voia ta, precum în cer și pe pământ. Pâinea noastră cea de toate zilele dă-ne-o nouă astăzi și ne iartă nouă greșelile noastre, precum și noi iertăm greșiților noștri. Și nu ne duce pe noi în ispită, ci ne izbăvește de cel viclean.

În numele Tatălui, și al Fiului, și al sfântului Duh. Amin.

LA IEȘIREA DIN CLASĂ :

La amiază și seara, la sfârșitul orelor de clasă. — Cuvine-se cu adevărat, să te fericim pe tine, Născătoare de Dumnezeu, cea pururea fericită și prea nevinovată și Maica Dumnezeului nostru.

Ceea ce ești mai cinstită decât Heruvimii și mai mărită fără de asemănare decât Serafimii, care fără stricăciune pe Dumnezeu-Cuvântul ai născut. Pe tine, cea cu adevărat Născătoare de Dumnezeu, te mărim.

Pentru rugăciunile sfinților Părinților noștri, Doamne Iisuse Hristoase, Dumnezeu nostru, miluiește-ne pe noi. Amin.

Dela Paște până la Înălțare.

LA INTRAREA IN CLASĂ :

Atât de dimineață, cât și după amiază, la ora I. — Învierea lui Hristos văzând, să ne închinăm sfântului Domnului Iisus, unuia celui fără de păcat. Crucii tale ne închinăm, Hristoase, și sfântă învierea ta o laudăm și o mărim. Că tu ești Dumnezeu nostru, afară de tine pe altul nu știm, numele tău numim. Veniți toți credincioșii să ne închinăm sfintei învieri a lui Hristos. Că atât a venit prin cruce bucurie la toată lumea. Totdeauna binecuvântând pe Domnul laudăm învierea lui, că răstignire răbdând pentru noi, cu moartea pe moarte a stricat.

Hristos a înviat din morți, cu moartea pe moarte călcând și celor din morminte viață dăruindu-le.

LA IEȘIREA DIN CLASĂ :

Atât la amiază cât și seara, la sfârșitul orelor de clasă. — Luminează-te, luminează-te, noule Ierusalime, că mărirea Domnului peste tine a răsărit. Saltă acum și te bucură, Sioane, iar tu, curată Născătoare de Dumnezeu, veselește-te întru învierea Celui născut al tău.

Hristos a înviat din morți, cu moartea pe moarte călcând și celor din morminte viață dăruindu-le.

TABLA DE MATERIE

	Pag.
Prefață	3
I. Definițiunea etimologică a religiunii	5
II. Animism și fetișism	10
III. Politeism și monoteism	14
IV. Religiunea și știința	19
V. Religiunea și morala	25
VI. Religiunea și arta	31
VII. Religiunea ca factor social	36
VIII. Cunoașterea lui Dumnezeu. În ce fel și în ce măsură?	38
IX. Argumentul cosmologic	44
X. Argumentul teleologic	49
XI. Argumentul moral și ontologic	53
XII. Argumentul istoric, psihologic și altele	57
XIII. Ateismul	62
XIV. Natura omului: Trup și suflet. Raportul dintre ele	70
XV. Sufletul omenesc. Funcțiunile, unitatea și spiritualitatea lui	78
XVI. Nemurirea sufletului. Argumentele pentru nemurirea lui	86

IN ACEEAȘI EDITURĂ

Manuale de Religie pt. gimnaziile și liceele de băieți și de fete de IRINEU MIHĂLCESCU, Mitropolitul Moldovei

Istoria sfântă a Vechiului și Noului Testament, cl. I-a
Explicarea Parabolelor, cl. II-a
Istoria bisericească universală, cl. III-a
Istoria Bisericii române, cl. IV-a
Dogmele religiunii creștine ortodoxe, cl. V-a
Morală creștină, cl. VI-a
Noțiuni de filosofie a religiunii, cl. VII-a
Elemente de filosofie creștină, cl. VIII-a

Manuale de religie pentru liceele comerciale de băieți și de fete

de Același și de Dr. EMILIAN VASILESCU și Dr. N. CHIȚESCU

Noțiuni de Liturgică și Istoria sfântă a Noului Testament, cl. I-a
Învățătura și Parabolele Domnului nostru Iisus Hristos. Noțiuni de
Catehism, cl. II-a
Istoria Bisericii române în cadrul Istoriei Bisericii universale, cl. III-a
Dogmele Bisericii creștine ortodoxe, cl. IV-a
Morală creștină, cl. V-a
Creștinismul și viața, cl. VI-a

Manuale de religie pt. gimnaziile și liceele industriale de Același și de Dr. EMILIAN VASILESCU și Dr. N. CHIȚESCU

Băieți

Manual de Religie, cl. I-a
Elemente de Istorie bisericească, noțiuni de Catehism și Morală, cl. II-a
Noțiuni de Religie generală, cl. V-a

Fete

Manual de Religie, cl. I-a
Parabolele și învățăturile Domnului nostru Iisus Hristos și elemente
de Catehism, cl. II-a
Elemente de Istoria Bisericii universale și române, cl. III-a
Morală creștină, cl. IV-a
Elemente de Religie generală, cl. V-a

Lectură ajutătoare pt. orele de Religie și Educație morală de IRINEU MIHĂLCESCU, Mitropolitul Moldovei și Dr. EMILIAN VASILESCU

Apărarea credinței
Educația morală prin lecturi

Taxa timbrului de 5% pentru
cărțile didactice cu conținut re-
ligios s'a plătit direct Casei Cle-
rului conf. Deciziei Nr. 7670,
din 1 August 1938.

Prețul cărții   Lei 80.75
Taxa 5% C. Cl.   „ 4.25
Total Lei 85.—